

BELLE TEN

Cilt: LXII

Ağustos 1998

Sayı: 234

YUKARI KIZILIRMAK HAVZASI TUNÇ ÇAĞLARI VE DEMİRÇAĞ YERLEŞİM TARİHİ

A. TUBA ÖKSE

Son buzul çağından itibaren insanlar, çevre koşullarının el verdiği ölçüde yerleşmeye uygun bölgelerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İnsanların bu çağlardan kalan izlerinden arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları yoluyla elde edilen bulgularının değerlendirilmesi, eski insanın dönem dönem gelişen ve farklılaşan yaşam tarzı hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır.

Yüzey araştırmaları yoluyla toplanan ve çoğunluğu seramik parçalarından oluşan yüzey buluntularından edinilen bilgilerin yanı sıra, yerleşmelerin konumları ve yüzeyden tanımlanabildiği kadarıyla boyutları ve nitelikleri de, bazı dönemlerde insanların yaşam tarzlarının belirlenmesinde önem taşımaktadır. Bu bilgilerin değerlendirilmeleri ile, eski dönemlerde hüküm süren çevre koşullarının, politik uygulamalarının, tarihi olayların ve o dönem insanının eriştiği teknoloji düzeyinin insanların yaşam tarzını ne oranda etkilediği ortaya konulabilmektedir.

Bu çalışmada Orta Anadolu Platosu ile Doğu Anadolu Dağlık Bölgesi arasında kalan, kuzeyden İçkaradeniz Dağları, güneyden ise Doğu Toroslar'ın başlangıcını oluşturan yüksek platoların ve dağ sıralarının sınırladığı Yukarı Kızılırmak Havzası ele alınacaktır (Bkz. Harita 1-2).

ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR

Yukarı Kızılırmak Havzası'nda 1927 yılından itibaren çeşitli bilim adamlarınca yapılan yüzey araştırmalarında¹ saptanan eski yerleşim yerlerinden

¹ Ökse 1993 d.

üçünde küçük sondajlar açılmış², birisinde ise kapsamlı kazılara başlanmıştır³.

1. H. H. von der Osten 1927-31 yılları arasında Anadolu'nun tarihi yörelerini araştırmak amacıyla yaptığı geziler sırasında bölgede 10 eski yerleşim yeri incelemiştir⁴.

2. İ. K. Kökten 1943 ile 1946 yılları arasında Anadolu'nun tarih öncesi dönemlerine ait merkezleri saptamak amacıyla yaptığı bir dizi yüzey araştırması ve bilimsel gezi sırasında bu bölgede 5 merkezde incelemelerde bulunmuştur⁵.

3. C. Burney 1955 yılında yaptığı Doğu Anadolu yüzey araştırması sırasında Yukarı Kızılırmak Havzası'nda yer alan 11 höyükte araştırmalar yapmıştır⁶.

4. P. Meriggi 1963 yılında dördüncü Anadolu gezisi sırasında bölgeden geçtiği sırada 12 merkez görmüştür⁷.

5. J. Yakar 1975 yılında yaptığı ve Malatya ile Sivas illerini kapsayan yüzey araştırması sırasında bölgede 19 eski yerleşim yerinde incelemeler yapmıştır⁸.

6. 1992-1995 yılları arasında tarafımızca yapılan araştırmalar sırasında Yukarı Kızılırmak Havzası ile çevresindeki platolarda 31 tanesi yukarıda sözü edilen araştırmalarla tespit edilmiş toplam 154 eski yerleşim yeri incelenmiştir⁹.

² Kökten 1947; Özgüç, T., 1947 a-c.

³ Müller-Karpe, A., 1995; a.y. 1996.

⁴ Osten 1929, 1930, 1933.

⁵ Kökten 1944, 1947, 1948, 1953.

⁶ Burney 1958; Durbin 1971; Russell 1980.

⁷ Meriggi 1965.

⁸ Yakar ve Gürsan-Salzman 1979.

⁹ Ökse 1993 a-c, 1994, 1995 a, 1996. Dört yıl süren bu yüzey araştırmaları bu makalenin yazarı ile Sivas Müzesi arkeologları Musa Törnük, Mehmet Alkan ve Enver Akgün'den oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. İncelenen merkezlerin konumunun belirlenmesi ve haritaya işaretlenmesi, topografik özelliklerinin tanımlanması ve tahribatın tespiti tamamlandıktan sonra tepe, yamaçlar, teras ve etek yerleşimleri ile tahribat saptanan bölgelerden ayrı ayrı toplanan seramiğin belgelenmesi, seramik türlerinin ve farklı dönemlere ait parçaların gruplanması ile dokümanlar tamamlanmış ve her merkezin ait olduğu dönem ve kültürel niteliği araştırılmıştır. Seramik verilerine göre bölgede çeşitli dönemlerde kültürel yayılım bölgeleri ve yerleşim dokusu belirlenmiştir.

ÇEVRE KOŞULLARI

Yukarı Kızılırmak Havzası'nın bu çalışma kapsamında ele alınan zaman kesitinin çevre koşulları üzerine çok az araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların sonuçları, bölgede söz konusu dönemlerdeki iklim koşulları ve bitki örtüsü bu bölümde Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinden elde edilen verilerle birlikte, dünyanın geçirdiği iklim değişiklikleri göz önüne alınarak değerlendirilecektir. Bölgede söz konusu dönemlerde kullanılmış olan maden kaynakları üzerine de kısıtlı araştırmalar yapılmış olmakla birlikte, özellikle dağlık kesimlerin, madencilik teknolojisini etkileyecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Yüzey Şekilleri

Yukarı Kızılırmak Vadisi ve onu çevreleyen yüksek platolar Orta Anadolu platosu ile Doğu Anadolu dağlık kesimi arasında bir geçiş bölgesi konumundadır. Bölge yaklaşık olarak Sivas il merkezinin batısında kalan ve engebeli platolardan oluşan batı bölümü ve daha yüksek ve dağlık olan doğu bölümü olmak üzere iki coğrafi bölüme ayrılabilir. Doğudan batıya doğru gittikçe alçalarak genişleyen vadinin (Zara ilçesinin denizden yüksekliği 1450, Sivas il merkezinin denizden yüksekliği 1275 m.) iki tarafında, 2. jeolojik zamanda oluşmuş acı ve tuzlu jips formasyonları yer almaktadır¹⁰. Yukarı Kızılırmak Vadisi Sivas'a kadar dar bir jips serisinden akarken, jipsli oluşum Cebinirmek'tan itibaren batıya doğru gidildikçe vadiden güneye kaymaktadır.

Vadinin doğu bölümünü kuzeyden sınırlayan dağ sıraları da doğudan batıya doğru gittikçe alçalırlar (Bkz. Harita 2). Bunlar Kızıldağ (2950 m), Köseadağ (2577 m), Kızıldağ (2372 m), Tekeli Dağı (2621 m), Asmalı Dağı (2406 m), Dumanlı Dağ (2374 m) ve Yıldız Dağı'dır (2537 m). Oval biçimli, batıya açık bir çanak görünümünde olan bu bölge güneyden de dağ sıraları ile çevrilidir. Bunlar doğudan batıya doğru Beydağ (2792 m), Karababa Dağı (2153 m), Gürlevik Dağı (2672 m) ve Tecer Dağı'dır (2770 m). Vadinin batı bölümü güneyden Altunyayla ve Uzunyayla, kuzeyden ise Akdağ ve Karababa dağlık platolarıyla çevrilidir.

¹⁰ Alagöz 1967, 7-30.

Su Kaynakları

Akarsular:

Kızılırmak'ın 278 km. lik bölümü Sivas il sınırları içinde yer almaktadır. Bu kesimde nehrin beslendiği yağış alanı yaklaşık 7000 km² dir. Nehrin ortalama akımı saniyede 42 m³ olarak ölçülmüştür. Nehir kabardığında bu miktar saniyede 210 m³ ve nadiren 493 m³ e ulaşırken, çekildiğinde 4 m³'e iner¹¹.

Kızılırmak'ın suyu, kaynak kesiminden itibaren Orta Anadolu'nun içlerine kadar jipsli arazilerden geçtikten sonra kendisine birleşen kolları nedeniyle acı ve tuzludur¹². Kızılırmak kaynağından Kalınırmak'a kadar sodyum, potasyum, klor ve sülfat değerleri yükselmektedir. Bu özellik Kızılırmak'ın Sivas bölgesinde yer alan kollarına verilen isimlerde de kendini göstermektedir (Bkz. Harita 2).

Kızıldağ ve Köseadağ'dan doğan küçük ırmakların oluşturduğu Kızılırmak Zara ilçe merkezinin bulunduğu bölgede, asimetrik bir vadi içinden sekiler, alüvyonlu oluklar ve körfezler oluşturarak akmakta ve Zara yarmasından sonra daha düzlük bir alanda batıya yönelmektedir. Bu kesimde Beydağların eteklerinden doğan Acısu Kızılırmak'a birleşir; Kızılırmak Zara ile Sivas arasında boğazlar oluşturarak yoluna devam eder.

Kuzeyden güneye akarak Kızılırmak'a birleşen en önemli ırmaklar, Zara ilçe merkezinden batıya doğru, en tuzlu kolu olan Tödürge Gölü kaynağı, Hafik yakınlarında Kızılırmak'a birleşen Koç Deresi, Sakar Dağı'ndan doğan ve Sivas'ın kuzeyinde bir Kanyon vadi ve jips mağaraları oluşturan Tavra Deresi ile birleşen Mısmılırmak, Yıldız Dağı'ndan doğan Cebinırmak, Kavak Deresi'nin birleştiği Kalınırmak ve Karababa Dağı'ndan doğan Bozüyük Çayı'dır.

Vadinin güneyindeki platodan kuzeye doğru akarak Kızılırmak'a birleşen önemli ırmaklar, doğudan batıya doğru Hafik ilçe merkezi yakınlarında Kızılırmak'a birleşen Acıırmak ve Sancaktar Deresi, Sivas il merkezi yakınlarında Kızılırmak'a birleşen Acıırmak ve Karasu ile Tecer Dağı'ndan doğan Tecerırmak, Karacadağ'dan doğan çok sayıda vadi ile Altunyayla'dan doğan derelerin oluşturduğu Gülevi Deresi ve yine aynı bölgeden doğan ve Şarkışla

¹¹ DSİ'nin 1968 yılında Söğütühan mevkiinde yaptığı ölçümlerden elde edilen sonuçlar.

¹² Alagöz 1967, 36, 72.

ilçe merkezi yakınlarında Kızılırmak'a birleşen Boğazdere ile Akdağ'dan doğarak Gemerek ilçe merkezi yakınlarında Kızılırmak'a birleşen Acısu'dur.

Tuzlalar ve Kaplıcalar:

Kızılırmak'ın güneyindeki platolarda çok sayıda tuzla bulunmaktadır¹³. Sivas'ın doğusunda kalan bölgede tatlı, acı ve tuzlu 130 su kaynağı bulunmaktadır. En önemli tuzlalar Şarkışla, Merkez İlçe, Hafik, Zara ve İmranlı ilçelerinin güneyindeki platolarda yer alırlar. Buna karşın bölgede Tatlısu kaynakları kıtır. En önemli kaplıca ve madensuyu kaynakları da Şarkışla, Yıldızeli, Merkez İlçe, Zara ve Ulaş ilçelerine bağlı alanlarda bulunmaktadır¹⁴.

Göller:

Kızılırmak Vadisi'nin Zara ile Hafik ilçe merkezleri arasında kalan bölümünün kuzeyinde Dördüncü Jeolojik Zaman başlarındaki iklim şartları nedeniyle jips tabakalarında oluşan erime ve çökmeler sonucu bir dizi göl ve bataklık alan oluşmuştur¹⁵. Hafik ilçe merkezinin kuzeybatısında yer alan Hafik Gölü (1295 m. yükseklikte, 5 km² yüzölçümü, 3 m. derinlik) bir tatlısu gölüdür. Hafik'in doğusundaki alanda 3 gölden oluşan Lota Gölleri (1295 m. yükseklikte, batıdaki 7 m., doğudaki 38-40 m. derinlikte) yer alır. Zara ilçe merkezinin batısında yer alan Tödürge (Demiryurt) Gölü (1295 m. yükseklikte, 15 km² yüzölçümü, en derin yeri 30 m.) pek çok çanaktan oluşan acı ve tuzlu bir göldür.

İklim

Günümüz İklimi:

Yukarı Kızılırmak Vadisi kışların soğuk ve uzun, yazların serin ve kısa geçtiği yarı kurak bir kara iklimine sahiptir. Genel anlamda bölgenin iklimi Doğu Anadolu ile Orta Anadolu iklim kuşakları arasında bir geçiş iklimi olarak tanımlanmaktadır. Son 20 yılda yapılan ölçümlere göre yağışın artışının soğuşun artışı, yağışın azalışının ise sıcaklığın artışı ile doğru orantılı olduğu görülmektedir¹⁶.

¹³ Baykal 1966, 45; Alagöz 1967, şek. 20; Budanur 1977, 378; Özgen v.d. 1980, 520 v.d.

¹⁴ Özgen v.d. 1980, 525 v.d.

¹⁵ Alagöz 1967, 43-46.

¹⁶ Gököl 1935, 57-59; Christiansen-Weniger 1970, 38-39, 68-69.

En sıcak aylar olan Temmuz ve Ağustos'ta ortalama 19,7 °C olan ısı, en fazla 38°C ye çıkmaktadır. Don süresinin yaklaşık 5 ay sürdüğü bölgede en soğuk aylar olan Aralık, Ocak ve Şubat'ın ortalama ısısı -4,2°C iken en düşük ısı -34,4°C olarak ölçülmüştür.

Yılda ortalama 413 mm yağış alan bölgenin yıllık en düşük ölçümü 236,7 mm, en yüksek ölçümü ise 596,9 mm olarak belirlenmiştir. Aylık yağış miktarı en çok yağış düşen ilkbahar aylarında (Mayıs) 59-60 mm, en az yağış düşen yaz aylarında (Ağustos) ise 5 mm olarak ölçülmüştür. Yazın bu kurak dönemleri Sonbaharın başını da kapsamaktadır. Ekim ile Mart ayları arasındaki dönemde düşen ortalama yağış miktarı ise 40 mm olarak belirlenmiştir.

Eski İklim Koşulları:

Son buzul çağından bu yana dünyanın geçirdiği farklı iklim dönemleri deniz, göl ve akarsuların seviyelerindeki oynamalara göre ve polen analizlerinin verdiği sonuçlara göre tespit edilmiştir. Isınma süreci içerisinde dünya buzullarının önemli ölçüde eridiği ve bunun sonucu olarak deniz seviyeleri ile karalardaki dip sularının, göllerin ve nehirlerin hızla yükseldiği dönemler, kıyı bölgelerinin sular altında kalmasına, iç kesimlerdeki stepelerde ise sıcak ve nemli iklim koşullarının oluşmasına neden olmuştur. Isının çok yükseldiği dönemler, özellikle iç kesimlerde çölleşmelere de neden olmuş ve yaşamı olumsuz etkilemiştir. Tekrar soğuma süreçleri sonucunda denizlerin çekilmesi, ısının azalması ve kuraklık gibi yeni iklim şartları yine steplerdeki yaşamı olumsuz etkilemiştir.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin eski iklim koşullarının belirlenmesi için herhangi bir çalışma yapılmamış olmakla birlikte, Önasya Bölgesi'nin yüzey şekillerine göre ayrılan bölgeleri için yapılan genellemelerin bu bölgeyi de içine alması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan dönemlerde Önasya'nın da içinde bulunduğu kuşağın önemli iklim değişiklikleri geçirdiği saptanmıştır¹⁷:

1. Dünya denizlerinin ilk kez günümüz seviyesine eriştiği ve iklimin bugünküne benzediği dönem, MÖ. 4. bin başlarıdır. Bu binyılda devam eden ısınma sonucu deniz seviyelerinin bugünkü seviyeden ortalama 3 m. kadar yüksekte olduğu saptanmıştır. Bu ısınma stepelerde kuraklığa yol açarken,

¹⁷ Butzer 1972, 60, 63, 225; Erinç 1978, 90-97; Oğuz 1979, 34-35; Brentjes 1982, 465-473; Neumann ve Parpola 1987, 163-166; Kuniholm 1990, 653-654; Kayan 1991, 79, 89, 90; Özdoğan 1992, 45-46; Todorova 1993, 308-309.

içinde Anadolu'nun da bulunduğu bölgede bugünden daha sıcak ve nemli bir iklimin (Klimatik Optimum/Atlantik Dönem) hüküm sürmesine yol açmıştır.

2. Bu ısınma süreci binyılın sonlarına doğru yerini tekrar hızlı bir soğumaya bırakmış; dünya denizlerinin seviyesi MÖ. 4. bin sonu ile MÖ. 3. bin başlarında tekrar günümüz seviyesine yaklaşmıştır. MÖ. 3. binde soğuma sürecinin devam etmesi sonucu deniz seviyeleri yaklaşık MÖ. 2400/2300 lerde günümüz seviyesinin ortalama 2-2,5 m. altına düşmüş ve steplerden nehir vadilerine göçlere neden olan kurak bir dönem başlamıştır (Suboreal Dönem).

3. MÖ. 3. binin sonu ve 2. binin başlarında dünyanın tekrar ısınması sonucunda deniz seviyeleri tekrar günümüz seviyesinin yaklaşık 2 m. kadar üzerine çıkmıştır (Subatlantik Dönem). Bu dönemde Önasya ve Avrupa'da kuru, Avrasya steplerinde ise nemli iklim şartları hüküm sürmüştür.

4. MÖ. 2. binin ikinci yarısında tekrar soğumaya bağlı bir kuraklık yaşanmış, denizleri seviyesi tekrar günümüz seviyesinin altına düşmüştür.

5. MÖ. 1200 / 1150'lerde Önasya'da kısa bir süre hüküm süren yağışlı ve sıcak iklim yerini MÖ. 1. binin ilk yarısında (900-450) tekrar serin ve kuru bir döneme bırakmıştır.

Bitki Örtüsü

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin doğal bitki örtüsü step ormanları olmakla birlikte, orman örtüsü insan eli ile yok edilmiştir¹⁸.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan arkeobotanik araştırmalar MÖ. 4000'lerde bugünkü step-orman örtüsünün oluştuğunu ve bu tarihten itibaren yerel orman örtülerinde değişimler olduğunu ortaya koymuştur¹⁹. Bu araştırmalara göre Orta Anadolu Bölgesi MÖ. 4. bindeki sıcak dönemde yarı çöl halinde iken, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin batı bölümü step, doğu bölümü ise step ormanı yayılımının içinde kalmaktaydı. Sakarya ve Yukarı Fırat havzalarında yapılan polen analizleri MÖ. 3000-800 yılları arasında nehir kenarlarında galeri ormanlarının, düzlüklerde ve alçak tepelerde otlu steplerin, dağlık bölgelerde ise ormanların bulunduğunu ortaya koymuştur²⁰.

¹⁸ Alagöz 1967, 82.

¹⁹ Erinc 1978, 93, 96; Zeist ve Bottema 1982, 289, 319, Fig. 14.13.

²⁰ Boessneck ve Driesch 1975, 212; Bökönyi 1982, 156.

Boğazköy'de MÖ. 2. bin yapılarında kullanılan ağaçların tepelerin deniz seviyesinden 100-200 m. den daha yüksek yamaçlarında yaşayan submediteran çam türleri olması, Orta Anadolu'daki platoların çevresindeki dağların bu dönemde çam ormanlarıyla kaplı olduğuna işaret etmektedir²¹.

Yukarı Kızılırmak Havzası'nın doğu bölümünde yer alan karstik göllerde yapılan polen analizleri bu bölgenin MÖ. 2. bindeki bitki örtüsü hakkında bilgi vermektedir²². Demiryurt (Tödürge) Gölü'nden alınan polen örnekleri arasında çam, köknar, ladin, kızılağaç, gürgen, kayın, fındık, ardıç, meşe gibi ağaç polenlerinin yanı sıra papatyagiller, çoban değneğigiller, peygamber çiçeği, gelin düğmesi, güneş çiçeği, çayır düğmesi gibi kır çiçekleri ve otların yanı sıra kültür buğdaygilleri de bulunmaktadır. Özellikle çam polenleri ile bazı kır çiçeklerinin polenlerinin bu bölgeye batudan rüzgarlar aracılığı ile taşınmış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Büyük Göl'den (Hafik Gölü) alınan polen örnekleri arasında en yoğun grubu oluşturan peygamber çiçeği, gelin düğmesi, güneş çiçeği polenleri, Anadolu geneline göre düşük düzeyde saptanmıştır. Bunun yanı sıra çam ve buğdaygiller eşit oranda, şerit çiçeği ise yüksek oranda temsil edilmişlerdir.

Ağaç polenlerinde görülen azalmalara karşın, otsu bitki polenlerinin çoğalması, ağaç örtüsünün insan eli ile kaldırılmaya başlanması ve otlak kullanımının yaygınlaşmasının bir sonucudur. Genel olarak polen diyagramlarındaki iniş kurak, yükseliş ise nemli iklimlere işaret eder. Bunun yanı sıra polen diyagramları sıcak ve soğuk iklim değişimleri, tarım faaliyetleri ve buna bağlı olarak orman örtüsündeki azalma ile nüfusun değişkenliğinden de etkilenmektedir.

Anadolu'nun yüksek bölgelerindeki polen analizlerine göre bitki örtüsünde iki önemli değişim belirlenmiştir²³:

1. MÖ. 2000'lerde (4000 B.P.) ağaç polenlerindeki azalmalara karşın ot polenlerinin çoğaldığı görülmektedir. Bunlar arasında sinir otugiller, çoban değneğigiller, çayır düğmesi, sincan otu, gülgiller, papatyagiller, kuzu-kulağigiller ön plana çıkmışlardır.

²¹ Hopf 1992, 103-104.

²² Bottema v.d. 1995, 13, 47-50, 63-66. Demiryurt Gölü polenleri, ¹⁴C tarihlemesine göre 1940±60=2000-1370 B.P. Büyük Göl (Hafik Gölü) için ¹⁴C tarihleri bulunmamaktadır. Latince bitki adlarının Türkçe karşılıklarını bulmamda bana yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Cahit Doğan'a teşekkürlerimi sunarım.

²³ Bottema v.d. 1995, 59-62.

2. MÖ. 1500'lerde (3200 B.P.) görülen belirgin farklılaşma ceviz, kestane, dişbudak ve çınar polenleriyle karakterize edilmektedir.

Tarım

Bölgede yaşayan halkın başlıca geçim kaynaklarından birisini oluşturan tarımda başta tahıl olmak üzere şeker pancarı, patates, soğan ve baklagiller üretilmektedir²⁴. Tarım yapılabilen alanlar dar alüvyonlu vadi kenarlarının yanı sıra jipsli arazinin yamaçları veya üst sekilerdir. Bölgede halen tarım ürünlerinin yaklaşık yarısı buğdaydan oluşmaktadır.

Yukarı Fırat Havzası'nda²⁵ ve Orta Anadolu'da²⁶ yapılan arkeobotanik araştırmalardan elde edilen veriler ile Önasya, Kafkasya ve Kıta Yunanistan'da varılan sonuçlar²⁷, MÖ. 3., 2. ve 1. binlerde çeşitli tahıl türlerinin farklı yoğunluklarda kullanıldıklarını ortaya koymaktadır:

1. MÖ. 3. binde Altınova'da çift sıralı (emmer) buğdayının yanı sıra, az oranda tek sıralı (einkorn) buğday, ekmeçlik buğday, kabuklu arpa, mercimek ve bezelye yetiştirildiği, İkiztepe'de yine çift sıralı buğdayın ön planda olduğu, darının ise Önasya'da, Kafkaslarda ve Kıta Yunanistan'da az oranlarda bulunduğu belirlenmiştir.

2. MÖ. 2000'den itibaren Altınova'da çift sıralı buğday ile tek sıralı buğdayın yerini ekmeçlik buğdayın aldığı, İkiztepe, Kaman-Kalehöyük ve Boğazköy'de esas tahıl üretiminin ekmeçlik buğdaydan oluştuğu anlaşılmıştır. Ekmeçlik buğdayın ön plana çıkması, bu dönemde tarımda bir değişim olduğuna işaret etmektedir. Tek sıralı buğdayın ikinci planda kaldığı, çift sıralı buğdayın ise kısıtlı sayıda bulunduğu bu dönemde, Önasya'da, Kafkaslar'da ve Kıta Yunanistan'da darı üretimi yaygınlaşmış görünmektedir.

3. MÖ. 1. binde Altınova'da kabuklu arpanın daha yoğun üretilmesi ile Önasya'da, Kafkaslarda ve Kıta Yunanistan'da darının yoğunlaşması, bu dönemde soğuk iklime uygun tahıl türlerine ağırlık verildiğine işaret etmektedir. Kiraz ve şeftali gibi meyvelerin de MÖ. 1. binde yetiştirilmeye başlanması, bu dönem tarım uygulamalarındaki gelişimi yansıtmaktadır.

²⁴ Gökgöl 1935, 93-169, 318-321.

²⁵ Boessneck ve Driesch 1975, 232 v.d.

²⁶ Hopf 1992, 99, 104; Nesbitt 1993, 75, 79, 91, 95; a. y. 1995, 75, 77; Nesbitt ve Samuel 1996, 76.

²⁷ Nesbitt ve Summers 1988, 90-92, 94-95; Nesbitt 1995, 75.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde henüz bu tür araştırmaların yetersiz olmasına karşın, yukarıda sözü edilen özelliklerin bu bölge için de geçerli olması gerekmektedir.

Hayvanlar

Bölgede halen kurt, tilki ve tavşan yaşamaktadır. Sakarya ve Yukarı Fırat Havzalarında hayvan kemikleri üzerinde yapılan incelemeler MÖ. 3000-800 yılları arasında bu bölgelerde yoğun olarak geyik yaşadığını, ormanlarda yabani boğa, ayı, kunduz ve vaşak, steplerde ise eşek, tavşan, sincap, fare, yabani koyun, yabani keçi, ceylan, ördek, güvercin, puhu kuşu ve kaplumbağa yaşadığını ortaya koymuştur²⁸.

Günümüzde halkın önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Platolarda başta koyun, ikinci derecede de keçi beslenmekte, vadilerin oluşturdukları çayırlik alanlarda ise sınırlı sayıda büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Anadolu'da MÖ. 4000'den itibaren evcil hayvanlar arasında yer alan köpek, sığır, koyun, keçi, tavuk ve domuz rastlanmaktadır. MÖ. 2000'den itibaren evcil hayvanlar arasına eşek ve atın da katıldığı bilinmektedir²⁹.

Yeraltı Zenginlikleri

Yukarı Kızılırmak Bölgesi kuzeyindeki Doğu Karadeniz dağlık kesimi ve Kelkit Havzası bakır, gümüş, kurşun ve çinko yatakları kuşağı ile güneyindeki Divriği - Kangal - Gürün Bölgesi demir ve linyit kömürü yatakları arasında yer alır³⁰. Yukarı Kızılırmak Bölgesi ve çevresindeki platolarda da söz konusu kuşakların devamı niteliğinde yataklar bulunmaktadır (Bkz. Harita 3):

1. Maden Yatakları:

Kurşun, Gümüş, Çinko ve Bakır yataklarına bölgenin daha çok doğu bölümündeki yüksek platolarda rastlanmıştır (Merkez ilçe, Hafik ve İmranlı ilçeleri). Bölgenin kuzeydoğusunda yoğunlaşan bu madenler, Doğu Karadeniz maden kuşağının güney kenarını oluşturmaktadırlar. Divriği - Kangal - Gürün demir yataklarının kuzey kenarında yer alan Demir madeni ocakları

²⁸ Boessneck ve Driesch 1975, 212 v.d.

²⁹ Boessneck ve Driesch 1975, 209, 218.

³⁰ De Jesus 1978, Harita 1; a.y. 1980; Kuşç ve Gül 1983, 94-95; Kaptan 1995, 191-195; Muhly v.d. 1988, 72; Erseçen 1989, 1, 10, 20 v.d., 72, 95; Özgen v.d. 1980, 509-525; Budanur 1977, 21, 64, 105, 145, 170, 235, 287; Cihnioglu v.d. 1994, 53, 59 v.d., 361-383.

ise tüm bölgeye serpiştirilmiş olarak tespit edilmiştir (Yıldızeli, Şarkışla, Hafik, Zara, İmranlı ilçeleri).

2. Mineral Kayaç Yatakları:

Bölgenin batısında, Yıldızeli ile Gemerek arasındaki platolarda Mermer, Yıldızeli'nin kuzeyi ile Ulaş ve İmranlı ilçelerine Kalker, Gemerek, Şarkışla ve Zara ilçelerinde ise Bazalt yatakları bulunmaktadır.

3. Kömür Yatakları:

Linyit kömürü yataklarına, ağırlık noktasını bölgenin güneyindeki platolar oluşturmakla birlikte, bölgenin tümünde rastlanmıştır (Gemerek, Şarkışla, Merkez İlçe, Hafik, Zara ve İmranlı ilçeleri). Bu ocaklar, Divriği - Kangal - Gürün linyit yatakları ile Yozgat linyit yatakları arasındaki kuşağın kuzey kenarında yer almaktadırlar. Bölgenin doğu bölümünün güneyindeki platolarda, linyit yatakları yakınlarında bitümlü şist yatakları da saptanmıştır (Karayün Bucağı ile Hafik ve Zara ilçeleri).

Hafik, Zara ve İmranlı ilçelerinin kuzey kesimlerindeki dağlık alanlarda ve dağ sıralarının Kelkit Vadisi'ne bakan sırtlarında eski dönemlerde kullanılmış maden ocakları tespit edilmiştir³¹ (Bkz. Harita 3).

En batudaki prehistorik maden ocağı ve bakır curufu Hafik'in kuzeyindeki dağlık bölgede Maden köyü yakınlarında yer alır. Zara ile İmranlı ilçeleri arasında yer alan bölgede de 4 buluntu yerinde (Kaplan, Deredam, Maden, Kurt Maden) eski dönemlerde kullanılmış bakır, kurşun ve gümüş madeni ocakları ile Delice'de bakır curufu tespit edilmiştir. Zara'ya bağlı Maden köyü yakınlarındaki demir cevherinin eski dönemlerde kullanıldığı sanılmaktadır.

Söz konusu maden ocakları ve curufların kesin tarihlemeleri yapılamamakla birlikte, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin kuzeyindeki Kelkit Vadisi'nde Koyulhisar yakınlarında MÖ. 1. binde kurşun üretildiği ve bölgenin kuzeybatısında Tokat/Ağacağaçlı ve Yozgat/Akdağmadeni çevresinde MÖ. 3. binden itibaren işletilmiş kurşun ve galenit yatakları bulunduğu saptanmıştır³².

Bölgenin söz konusu dönemlerde ormanlık oluşu, maden ergitme için gerekli odunun sağlanabildiği, madeni eşya üretimine olanak sağlayan bir or-

³¹ De Jesus 1980, 253, 254, 275, Harita 8, 11, 13, 14.

³² De Jesus 1978, 100 v.d.; Kaptan 1995, 191-195.

tam sunmaktadır. Bölgedeki linyit yataklarının eski dönemlerde de kullanılıp kullanılmadıkları bilinmemektedir.

Aşağıdaki bölümlerde değinilen ve Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde ele geçen madeni eserlerin bu bölgede yapılıp yapılmadıkları bilinmemekle birlikte, bölgenin eski dönemlerde kullanıldığı saptanan önemli maden yataklarına olan coğrafi yakınlığı, bu bölgede bulunan yerleşmelerin maden teknolojisindeki gelişmelerden uzak kalmamalarını sağlamış olmalıdır.

YERLEŞİM TIPLERİ

Yukarı Kızılırmak Havzası'nda il merkezi ile 5 ilçe merkezinin Kızılırmak Vadisi'nde, üçünün ise platolardaki ana nehir kolları üzerinde yer aldığı görülmektedir (Bkz. Harita 2). Kızılırmak Vadisi'nde yer alan ilçeler batıdan doğuya doğru Gemerek, Şarkışla, Sivas, Hafik, Zara ve İmranlı'dır. Yıldızeli bölgenin kuzeybatısındaki vadide, Altunyayla ve Ulaş ise güneyindeki platolarda yer almaktadır.

Bu bölgedeki modern köy yerleşmelerinin Sivas ile Şarkışla arasındaki geniş vadideki yoğunluğunun, Sivas ile Zara arasındaki geniş vadide azaldığı göze çarpmaktadır (Bkz. Harita 9). Zara'nın doğusundaki vadi kesiminin çok dar oluşu, yerleşim sayısında azalmaya neden olmuştur. Buna karşın platoların vadilere bakan yamaçlarında ve iç kesimlerde köy yerleşmelerinin ana vadi tabanına oranla yoğunlaştığı gözlenmektedir. Yerleşimler Kızılırmak Vadisi'nin güneyindeki platolarda kuzeye oranla daha yoğundur.

Orta Anadolu'yu Doğu Anadolu'ya bağlayan karayolunun büyük bölümü de Yukarı Kızılırmak Vadisi'ni izlemektedir. Güney bağlantısı ise Karacadağ ile Tecer Dağı arasından akan Tecerırmak Vadisi'ni izleyen kara ve demiryolu ile sağlanmaktadır. Dağları ve platoları yararak Kızılırmak'a ulaşan vadiler de plato üzerindeki ulaşımı sağlayan doğal yollar oluşturmuşlardır.

Bir toplumun yerleşim biçimi, o toplumun sosyo-ekonomik ve siyasi yapısını da ortaya koyan önemli ipuçları verir. MÖ. 4. bin sonlarından MÖ. 1. bin ortalarına kadar geçen süre içerisinde Yukarı Kızılırmak Havzası ve çevresinde çeşitli etkenler sonucu farklı yerleşim tarzları görülmektedir (Bkz. Çizelge 1).

Bu çalışmada, yüzey araştırmaları sırasında incelenen toplam 154 yerleşim yeri, yüzeyden belirlenebildiği kadarı ile boyutlarına, konumlarına ve

biçimlerine göre Höyük, Surlu Şehir ve Kale olmak üzere gruplanarak değerlendirileceklerdir (Bkz. Harita 4).

1. Höyükler:

İncelenen yerleşmelerin % 60'ını höyükler oluşturmaktadırlar. Bunlar genellikle vadi kenarlarında ya da platoların vadilere bakan yamaçlarındaki düzlükler üzerinde yer alan, çeşitli boyutlarda yerleşim birimleridir. Bu çalışmada höyükler büyük ve küçük olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır.

Küçük Boyutlu Höyükler: Çapları 150 m. nin, yükseklikleri de 15 m. nin altında kalan höyükler, incelenen toplam 95 höyüğün % 60'ını oluşturmaktadırlar (Bkz. Resim 1).

Büyük Boyutlu Höyükler: Çapları en az 150 m., yükseklikleri de en az 15 m. olan höyükler, incelenen toplam 95 höyüğün % 40'ını oluşturmaktadırlar (Bkz. Resim 2).

2. Surlu Şehirler:

Etrafi yüzeyden görülebilen bir sur duvarı ile çevrelenmiş teras ve aşağı şehir bölümlerine sahip geniş yerleşmeler, Kızılırmak kenarında, Gülevi Deresi'ne bakan yamaçlarda ve Altunyayla'da saptanmışlardır (Bkz. Resim 3).

3. Kale:

Konumları nedeniyle ulaşılması güç yüksek bölgelerde ve plato kenarlarında yer alan, çevresindeki tarım arazisine ve yollara hâkim, stratejik konumda bulunan bu yerleşmelerin hemen hepsinin savunulması daha kolay bir konumda oldukları ve yol güzergâhlarının bu mevkiilerden rahatlıkla kontrol edilebildiği görülmektedir (Bkz. Resim 4). Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde incelenen yerleşmelerin % 40'ını bu özellikteki kaleler oluşturmaktadır.

Yerleşmelerin kapladıkları alanlara göre 5 hektarın altında kalanların "köy", 5 hektarın üzerine çıkanların ise "şehir" olarak nitelenebilecekleri hakkında görüşler bulunmamakla birlikte³³, yerleşim yerlerinin bugünkü boyutlarına göre bunların köy ya da şehir olup olmadıkları, kazısı yapılmamış merkezler için kesinlik kazanamayacağından, bu çalışmada bunlar, sadece küçük ve büyük boyutlu yerleşim yerleri olarak, geniş bir alan kaplayan ve

³³ Naumann 1975, 222 v.d.

çevresinde sur duvarı bulunduğu saptanabilen yerleşim yerleri de "surlu şehir" olarak adlandırılmışlardır.

Eski yerleşmelerin ova ya da platolarda kurulmaları, büyük ya da küçük boyutlu olmaları ve savunma gereksinimi, her dönemde değişen oranlarda ortaya çıkmaktadır. İncelenen eski yerleşimler vadilerin elverdiği kesimlerde kısmen vadi tabanında yer almakta, höyüklerin büyük bölümü ile kaleler ise vadilere bakan plato yamaçlarında bulunmaktadır.

Bölgenin son 4 bin yılda topografik yapısını değiştirecek depremler ya da toprak kaymalarına sahne olduğuna ilişkin jeolojik verilerin bulunmayışı nedeniyle, ulaşım yollarının eski dönemlerde de kullanılmış olabileceğinden hareket edilerek, incelenen yerleşim yerleri arasındaki olası bağlantı yollarının dönemlere göre tahminen belirlenmesinde bölgenin günümüzdeki topografik durumu ile halen köyler arasında kullanılan yollar ve vadilerin geçit veren kesimleri göz önüne alınmıştır (Bkz. Şema 1-4). Aynı döneme tarihlenen büyük ve küçük yerleşim yerleri arasındaki mesafe, bir insanın 4 saatte yürüyerek kat edebileceği ortalama mesafe olan 20 km. civarında olduğu takdirde, teorik olarak küçük olanların idari açıdan büyük boyutlu olana bağlı olabileceği düşünülebilir³⁴.

ESKİ TUNÇ ÇAĞI

Yerleşimler

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde incelenen yerleşim yerlerinin % 30'unda (45 merkez) MÖ. 3. bin kültürlerine ait seramik parçalarına rastlanmıştır (Bkz. Harita 5). Bu dönem yerleşmeleri % 60 oranında küçük boyutlu höyüklerden, % 40 oranında ise büyük boyutlu höyüklerden oluşmaktadır (Bkz. Grafik 1). Geç dönemlerde kullanılan kalelerin 5 tanesinin yamaçlarında da bu döneme ait seramik parçaları toplanmıştır.

Söz konusu merkezlerden 16 adedi Yukarı Kızılırmak Vadisi'nin doğu bölümünde vadi kenarında ya da platoların vadiye bakan kenarlarında yer alırken, batı bölümündeki vadi tabanının bu dönemde daha seyrek iskân edildiği (5 yerleşme) görülmektedir. Batı bölümündeki yerleşmeler ise daha çok kuzeydeki Kalınırmak ve Cebinırmak Vadilerine bakan platoların kenarlarında (7 yerleşme) ve güneydeki Karacadağ ile Altunayla platolarında (9

³⁴ Christaller 1933 (1966), 119.

yerleşme) yer almaktadırlar. Doğu bölümdeki vadiye yakın platolarda ve orta bölümdeki geniş plato alanında yer alan yerleşmelerin yaklaşık eşit sayıda oldukları (9 yerleşme), vadi yerleşmelerinin ise doğu bölümde daha yoğun olduğu ve bu kesimde birbirine yakın küçük boyutlu yerleşmelerin kuruldukları göze çarpmaktadır.

Eski Tunç Çağı yerleşmelerinin 2/3'si platolarda, 1/3'i ise vadi kenarlarındaki düz alanlarda yer almaktadır (Bkz. Grafik 5). Büyük boyutlu höyüklerin 1/3'ünün ovalarda yer almasına karşın küçük boyutlu höyüklerin yaklaşık 2/5'sinin ovalarda yer alması, dar olması nedeniyle daha kısıtlı sayıda nüfusu besleyebilecek vadi tabanlarında daha çok küçük boyutlu yerleşmelerin kurulduğunu, daha geniş alanlarda ve platolarda ise daha çok büyük boyutlu yerleşmelerin kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Bu çağa tarihlenen buluntu veren yerleşim yerlerinin birbirleriyle olası bağlantıları göz önüne alındığında (Bkz. Şema 1), Yukarı Kızılırmak Havzası'nın merkezi bölümlerinde birbirine bağlantılı olabilecek bir dizi yerleşim yerinin güneye doğru bir kavis çizdiği ve doğuya doğru da bir çizgi üzerinde birleştiği görülmektedir. Bölgenin batısındaki merkezlerde ise, bugünkü verilerin ışığında, yerleşim birimleri arasında mesafelerde bir artış göze çarpmaktadır. Bu durum, yörede farklı yerleşim tarzlarının varlığını düşündürmektedir.

Küçük Buluntular

İç Anadolu'da görülen ve MÖ. 3. bin boyuca üretilen el yapımı, kızılkahverengi, siyah ya da kırmızı astarlı, üzeri perdahlanmış olan tek renkli seramik³⁵ Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde belirlenen eski yerleşim yerlerinin yaklaşık 3/5'ünde bulunmaktadır³⁶. Söz konusu merkezler vadinin batı bölümü ile çevresindeki plato bölgesinde yer almaktadırlar.

Doğu Anadolu'da MÖ 4. binin sonlarından MÖ 3. binin sonuna kadar yoğun olarak üretilen ve Anadolu'da ilk bulunduğu kazı yerine ithafen "Karez seramiği" adı ile anılan, yüzeyi koyu siyah ve kızılkahverengi astarlı ve parlak perdahlı el yapımı seramik, kazıma ya da kabartma çizgilerden oluşan

³⁵ Orthmann 1963, 25 v.d.; Yakar ve Gürsan-Salzman 1979, Ware 3b; Russell 1980, Group O,P,S; Özdoğan 1977, Ware Type 1.6, 2.2, 2.8.

³⁶ Ökse 1993 b, Res. 13; a.y. 1995 b, Res. 7-8, 12, 19.

karakteristik bezemeleri ile Orta Anadolu seramiğinden farklılaşmaktadır³⁷. Bu seramiğin Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin özellikle doğu bölümünde görülen yoğunluğunun, Sivas ile Yıldızeli arasında kalan bölgede azaldığı ve bu türün Kalınırmak Vadisi'nin batısına geçmediği görülmektedir. Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde belirlenen Eski Tunç Çağı merkezlerinin yaklaşık 2/3'sinde her iki seramik türünün birlikte bulunduğu gözlenmiştir. Bu merkezlerin büyük bölümünün Karacadağ ile Altunyayla Platoları ve Kalınırmak ile Hafik arasındaki vadi kesiminde yer alması, bu dönemde Yukarı Kızılırmak Havzası ve çevresinin kültürel bir geçiş bölgesi olduğuna, yerleşim dokusunda görülen farklılığın, seramik türleri açısından da saptanması, bölgesel bir kültür farklılığına işaret etmektedir.

Eski Tunç Çağının son dönemlerinde İç Anadolu Bölgesi'nde üretilen "intermediate seramiği"nin³⁸ Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin daha çok batı bölümünde yer alan 12 merkezde bulunmasına karşın³⁹, çağdaşı yerel boyalılar (Maltepe Boyalıları)⁴⁰ vadinin orta bölümü ile güneyindeki plato bölgesinde yer alan toplam 13 merkezin yüzey malzemesi arasında bulunmaktadır⁴¹.

Yörenin bu çağdaki madenciligi yeterince bilinmemekle birlikte, Sivas Müzesi'nde korunan iki mızrakucu ile bir hançer, bölgede özellikle Eski Tunç Çağının son evrelerinde gelişkin bir madencilik varlığına işaret etmektedir⁴².

Yerleşim Tarihi

MÖ. 4. binde yaşanan sıcak dönemin kıyılarda ve bunlara bağlı düz alanlarda yol açtığı hızlı iklim değişimleri, yüksek yayla ve dağlarda daha yumuşak yaşanmış olmalıdır. MÖ 3. bin ortaları, insanların "Klimatik Optimum" sonrası değişen iklim şartlarına ve daha düşük ısıdaki koşullara uyum sağladıkları dönemdir.

³⁷ Ökse 1993 b, Res. 18-19; a.y. 1993c; Russell 1980, Group J-M; Yakar ve Gürsan-Salzmann 1979, Ware 1a, 1c; Özdoğan 1977, Ware Type 2.1; Mellaart 1966, s. 79 v.d.

³⁸ Öktü 1973; Mellaart 1971, 688.

³⁹ Ökse 1993 b, Res. 14.

⁴⁰ Orthmann 1963, 21 v.d.; Yakar ve Gürsan-Salzmann 1979, Ware 5c; Russell 1980, Group Q; Özdoğan 1977, Ware Type 2.6.

⁴¹ Özgüç 1947a; Ökse 1993 b, Res. 11.

⁴² Bilgi 1992, 601 v.d., şek. 2, 3, 5.

MÖ. 4. bine tarihlenebilecek malzeme veren birkaç yerleşim birimi Kızılırmak Vadisi'nin doğu bölümünde yer almaktadır⁴³. Az sayıda yerleşim yerinin saptandığı bu dönemin yerleşim tiplerinin MÖ. 3. bin yerleşmelerinden farklı olmadığı görülmektedir.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde MÖ. 3. bin merkezlerinin 2/3'sinin küçük boyutlu olmaları ve küçük boyutlu yerleşmelerin daha çok vadilerde sıralanmaları (Bkz. Harita 5), bu dönemde küçük toplulukların dar vadilerde tarım yapmalarına olanak sağlayan koşulların varlığına işaret etmektedir. Büyük boyutlu yerleşme birimlerinin görece daha az sayıda bulunmaları, bu dönemde merkezi bir otoritenin bulunmadığını ve çevre koşullarının getirdiği kısıtlı tarım olanakları nedeniyle nüfusun bir bölümünün olasılıkla göçebe yaşam tarzını seçtiğini ve kısmen mevsimlik yerleşme yerlerinde konakladığını göstermektedir.

Orta Anadolu Bölgesi'nde⁴⁴ yer alan Eski Tunç Çağı merkezlerinin çoğunun küçük boyutlu yerleşmeler ya da düz yerleşim yerleri olmaları, Yukarı Kızılırmak Havzası'nda saptanan köy yerleşmelerinin ve yarı göçebe yaşam tarzının bir ögesi olan geçici yerleşim yerlerinin Orta Anadolu platosunda da yaygın olabileceğini göstermektedir.

Tohmaçay Vadisi'nin ve Yukarı Fırat Havzası'nın bu çağdaki yerleşim dokusuna bakıldığında Eski Tunç Çağı'nda bu bölgede de orta ve küçük boyutlu yerleşme sayısında bir artış olduğu, bu yerleşme yerlerinin çoğunun uzun süre iskan edilmedikleri ve bu yerleşmelerin vadiden çok tepe yamaçlarında yoğunlaştığı saptanmıştır⁴⁵.

Kafkasya'daki çağdaş yerleşmelerin de sayıca yoğun oldukları, daha çok dar vadilerde ve yüksek teraslarda veya yamaçlarda yer aldıkları ve bunların genellikle tek dönemde iskan edilmiş oldukları⁴⁶, yuvarlak evlerin inşa edildikleri bu yerleşmelerin mevsimlik konaklama yerleri oldukları ve seygar ocaklar ile kap altlıkları kullanan bu insanların yarı göçebe yaşam tarzını tercih ettikleri savunulmaktadır. Mevsimlik konaklama yerleri ve yuvarlak evlerle belirginleşen yarı göçebe yaşam tarzının Önasya'da Erken Neolitik

⁴³ Ökse 1993 b, Res. 17.

⁴⁴ Ünal 1981/83, 21; Yakar 1985, 40-50; a.y. 1992, 510.

⁴⁵ Özdoğan 1977, Lev. 6; Whallon 1979, 269, 271-272; Cribb 1991, 218; Conti 1993, 397-399; Lupton 1996, 82.

⁴⁶ Cribb 1991, 220-221; Sagona 1993, 464, 473.

Çağda avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan topluluklarının da yaşam tarzı olduğu bilinmektedir⁴⁷. Doğu Anadolu'da da yaygın olan bu kültürün Yukarı Kızılırmak Havzası'nın doğu bölümünde ve güneydeki platolarda bulunması⁴⁸ ve bunların Yukarı Kızılırmak Havzası'nın Orta Anadolu kültürünün temsil edildiği batı bölümünde yer alan yerleşmelerden sayıca daha fazla olmaları, Eski Tunç Çağında Yukarı Kızılırmak Havzası'nın bir kültürel geçiş bölgesi olmasının yanı sıra, daha çok doğusundaki dağlık bölgede gelişen kültürün bir parçası olduğunu göstermektedir.

Benzeri bir durum da aşağı Tuna Havzası'nda görülmektedir. Bu bölgelerde az sayıda büyük yerleşmenin yanında çok sayıda küçük ve düz yerleşmenin Eski Tunç Çağı yerleşim dokusunu oluşturduğu, bunların çoğunun da mevsimlik yerleşmeler oldukları saptanmıştır⁴⁹.

Bu dönemlere tarihlenen seramik buluntuların toplandığı büyük boyutlu yerleşim birimlerinin o dönem için şehir niteliğinde olduğu ve nüfusun bir bölümünün büyük yerleşim yerlerinde yaşadığı, bunların bir sur duvarı ile çevrili oldukları⁵⁰ ve dönemin çevre koşullarının elverdiği ölçüde tarım yapıldığı, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki çağdaş merkezlerden de bilinmektedir. Bu büyük boyutlu yerleşimlerin bir sur duvarı ile çevrili merkezler olup olmadıkları, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'ndeki yerleşim yerlerinde henüz arkeolojik kazıların yapılmamış olması nedeniyle, bilinmemektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Önasya'nın kuzeyindeki bölgelerde Eski Tunç Çağı'na ait küçük boyutlu yerleşimlerde görülen sayısal yoğunluk, yarı göçebe yaşam tarzının bir sonucu olarak açıklanabilmektedir. Soğuk iklim evrelerinde gittikçe kuraklaşan steplerde yaşayan insanların besin aramak için vadi kenarlarına gelmeleri, tarım ve otlak alanlarının olumsuz çevre koşullarından etkilenmeleri nedeniyle de en azından mevsimlik olarak yer değiştirmeleri gerekliliği, olasılıkla küçük gruplar halinde dolaşan insanların kısa dönemlerde zaman zaman tekrar kullandıkları küçük yerleşim birimlerinin sayılarının çoğalmasında etken olmuştur (Bkz. Çizelge 2). Böylece, Eski Tunç Çağı'nda aşağı Tuna Havzası'ndan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş

⁴⁷ Flannery 1972, 24, 30, 38; Mortensen 1983, 216, 229.

⁴⁸ Ökse 1993 c.

⁴⁹ Parzinger 1993, 302, 307, 310, 361-364, Lev. 214.

⁵⁰ Naumann 1975, 249 v.d.

alanda, Anadolu'nun kuzey yarısını da içine alan kültür kuşağında oluşan yerleşim dokusunun aynı çağda güneyinde yer alan bölgelerden (Yunanistan, Güney Anadolu, Kuzey Mezopotamya) belirgin olarak farklılaştığı görülmektedir.

ORTA TUNÇ ÇAĞI

Yerleşimler

İncelenen toplam yerleşme sayısının yaklaşık % 12,5'unda (24 yerleşme) Orta Tunç Çağı'nda üretilen seramik parçaları toplanmıştır. Bu yerleşimlerin dağılımına bakıldığında, MÖ. 3. binden çok farklı bir yerleşim dokusunun olduğu görülmektedir (Bkz. Harita 6). Orta Tunç Çağı'nda yerleşim sayısı Eski Tunç Çağı'na göre 1/3 oranında azalmış ve bir önceki dönemin tersine, büyük boyutlu yerleşmelerin sayısı küçük boyutlu yerleşmelerin iki katına çıkmıştır (Bkz. Grafik 2).

Büyük boyutlu höyüklerin sadece 1/5'i vadi kenarlarında, büyük bölümü ise platolarda yer almaktadır. Buna karşın küçük höyüklerin 1/3'i platolarda, büyük bölümü ise vadi kenarlarında yer almaktadır (Bkz. Grafik 5-6). Bu dönemde iskân edildiği anlaşılan bir surlu teras yerleşimi bulunan bir şehir de Kızılırmak kenarında bulunmaktadır. Geç dönemlerde kullanılmış 3 kalenin yamaçlarından da Orta Tunç Çağı'nda üretilen türde seramik parçaları toplanmıştır.

Eski Tunç Çağı'nın aksine, bu dönemde yerleşmelerin çoğu Yukarı Kızılırmak Havzası'nın batı bölümündeki vadilerde ve platolarda yer almıştır. Bu merkezler arasındaki olası bağlantı yolları (Bkz. Şema 2), Cebinırmak Bölgesi ile Karacadağ ve Altunyayla platolarında birbirine yakın yerleşim birimlerinin gruplaştığı izlenimini vermektedir. Şarkışla ile Gemerek arasındaki alanda sıralanan merkezler de Altunyayla'dan Kayseri Ovası'na giden bir yolun varlığını düşündürmektedir. Benzeri bir yolun da Kızılırmak kavsi içinden, Akdağ'ın doğusundan geçerek Altunyayla üzerinden Tohmaçay Vadisi yoluyla Yukarı Fırat Bölgesi'ne ulaştığını düşündüren bir dizi yerleşim yeri de Germugar Çayı, Kızılırmak Vadisi ve Altunyayla üzerinde yer almaktadır.

Zara'nın doğusundaki vadide ise sadece bir höyük ile bir kalede Orta Tunç Çağı'na tarihlenebilen seramik parçaları toplanmış, bu merkezler ile bölgenin batısındaki yerleşmeler arasında henüz bir Orta Tunç Çağı merkezi saptanamamıştır (Bkz. Harita 6, Şema 2).

Küçük Buluntular

Orta Tunç Çağına tarihlenen İçanadolu merkezlerinden⁵¹ bilinen çark yapımı kırmızı astarlı ve perdahlı seramik ve bu seramik türünde görülen kap biçimleri, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin bu dönemde Orta Anadolu kültürünün bir parçası olduğunu göstermektedir. MÖ 2. binin ilk çeyreğinde İçanadolu'da yaygın olan "Alişar III Boyalıları"⁵² Yukarı Kızılırmak Havzası'nın genellikle batı bölümünde ve güneydeki platolarda yer alan 8 yerleşim yerinde saptanmıştır.

Sivas il sınırları içerisinde 1992-1995 yılları arasında yapılan yüzey araştırmaları, Orta Tunç Çağı seramiğinin Karacadağ ve Altunyayla üzerinden Tohmaçay Vadisi'nin Gürün Ovası'nı da içine alan bölümüne kadar yayıldığını göstermiştir⁵³. Bu durum, Assur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Krallığı dönemlerinde Yukarı Kızılırmak Havzası'nın batı bölümü ile Malatya Ovası üzerinden Yukarı Fırat Bölgesi'ne ulaşan bir yolun varlığını ortaya koymaktadır.

Seramiğin yanı sıra, buluntu yeri bilinmeyen ve Sivas Müzesi'nde korunmakta olan, sap deliği ile namlusu aynı aks üzerinde bulunmayan bir tunç balta da⁵⁴ Anadolu'daki Assur Ticaret Kolonileri Merkezlerinde bulunan benzerlerine göre Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin bu dönemde Orta Anadolu ile kültür birliğini gösteren buluntuları arasında yer alır. Şarkışla'ya bağlı Dövek Köyü'nde bulunan tunç "muharip tanrı" heykelciği⁵⁵, Amasya, Konya, Boğazköy ve Latakya heykelcikleri ile benzeşmektedir. Eski Hitit dönemi ka-

⁵¹ Orthmann 1963, 31 v.d., 38 v.d.

⁵² Orthmann 1963, 21 v.d., 34 v.d.

⁵³ Ökse 1993 b, Res. 9, 14, 20; a.y. 1995 a, Res. 2.

⁵⁴ Ökse ve Toy, 1993, 142.

⁵⁵ Özgüç, N., 1949; Vorys-Canby 1969, Lev. 41 a; Bittel 1964, 119 v.d.; a.y. 1976b, 147, Şek.

bartmalarında ve mühürlerinde görülen stil grubuna giren bu eser MÖ 16-15. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Yerleşim Tarihi

MÖ. 4. binde yaşanan sıcak dönemin bir benzeri de MÖ. 3. bin sonlarında ve 2. bin başlarında yaşanmıştır. MÖ. 3. bin sonundan itibaren (4000 B.P.= c. 2000 BC) polen diyagramlarındaki değişkenlik, çevrenin iklim ve insan faktöründen etkilendiğini ortaya koymaktadır⁵⁶.

MÖ. 2. binde ekmeçlik buğdayın ön plana çıkması genel olarak MÖ. 2000'lerden itibaren değişen iklim şartlarına ve yaşam tarzındaki farklılaşmaya bağlı olarak tarımda da bir değişimin yaşandığına işaret eder. MÖ. 3. bin sonlarına doğru ekmeçlik ve makarnalık buğdayın ön plana çıkması, küçük köylerin daha büyük merkezlere yakın kurulduğu bir hiyerarşik sistemin olduğu yeni dönemin tarıma bağlı yerleşik yaşam tarzı (Bkz. Çizelge 3) ile bağlantılı görülmektedir⁵⁷.

Darının Orta Tunç Çağı'nda Önasya'ya kuzeyden veya doğudan gelerek yayıldığı belirtilmektedir⁵⁸. Bu yayılım Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada MÖ. 3. bin sonu ile 2. bin başında ortaya çıkan boyalı seramik kültürleriyle çağdaştır⁵⁹. Bu kültürel değişim, Yukarı Kızılırmak Havzası'nda Orta Anadolu kökenli "Kapadokya Boyalıları" ile yerel "Maltepe Boyalıları"nın üretilmeye başlanması ile kendini göstermiştir.

MÖ. 3. bin sonlarına doğru tarımcı toplumların refah düzeyindeki yükselme, MÖ. 2. bin yerleşim biçimlerinde belirgin bir değişikliğe neden olmuştur. Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde Orta Tunç Çağı yerleşmelerinin üçünde Eski Tunç Çağı seramiğinin de bulunması ve bu merkezlerin Sivas'ın batısında kalan bölgedeki vadi tabanlarında bulunmaları, MÖ. 2. binde yerleşilecek yerlerin bir önceki dönemden farklı bir tarzda seçildiğine işaret etmektedir. Orta Anadolu Bölgesi Eski Tunç Çağı merkezleri yangınla sona ermiş ve çoğu MÖ. 2. binde tekrar iskan edilmemişlerdir⁶⁰. Sivas yakınlarında kazısı yapılmış olan Maltepe höyüğünün de Eski Tunç Çağı sonunda yangın

⁵⁶ Bottema v.d. 1995, 63-66.

⁵⁷ Nesbitt 1995, 74.

⁵⁸ Nesbitt ve Summers 1988, 90-92, 94-95.

⁵⁹ Mellaart 1958, 12; a.y. 1971, 682, 688; Öktü 1973; Çilingiroğlu 1990.

⁶⁰ Mellaart 1958, 9-10; Crossland 1971, 841; Ünal 1981/83, 21; Yakar 1992, 510.

geçirdiği ve terk edildiği saptanmıştır⁶¹. Benzeri bir kültür değişimi, Doğu Anadolu ile Kafkasya için de geçerlidir⁶². Aşağı Tuna Havzası'nda da Eski Tunç Çağı'nın mevsimlik küçük boyutlu yerleşmelerinin tahrip edildikten sonra bir daha iskân edilmedikleri⁶³, MÖ. 2. binde sürekli yerleşmelerin ortaya çıktığı saptanmıştır⁶⁴.

MÖ. 3. bin sonunda sıcak iklimin de etkisiyle besin üretiminin çoğalması, daha kalabalık bir nüfusun beslenebilmesini sağlamıştır. Tarımdaki bu gelişme, büyük toprak sahiplerinin zenginleşmesine, böylece ticaret kapasitesinin çoğalmasına neden olmuştur. Buna ve bilgi birikimi ve deneyime dayalı gelişkin teknolojik düzey ticaret potansiyelinin artması ve buna bağlı olarak iş gücü gereksiniminin ortaya çıkmasına ve bunun sonucu olarak kent nüfusunun artmasına neden olmuştur. Büyük merkezlerin hızla büyüyerek ön plana çıkmasını sosyal sınıflaşmayı da beraberinde getirmiştir. Zengin olan sınıfın siyasi yönetimde söz sahibi olması ile de feodal düzen gelişmiştir. Yukarı Kızılırmak Havzası'nda yerleşim birimi sayısındaki azalmanın yanı sıra, büyük boyutlu yerleşimlerin sayısının küçük boyutlu yerleşim birimlerine göre artması ve küçük boyutlu yerleşmelerin genellikle büyük yerleşmelerden fazla uzakta bulunmamaları, MÖ. 2. binde merkezi idare sistemlerinin ağırlık kazandığına işaret etmektedir. Bu küçük beylikler⁶⁵ günümüzden daha sıcak ve nemli olan bu dönemde platoların arasında yer alan küçük vadilerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Bu sistem içerisinde Mezopotamyalı tüccarların da yerlerini aldıkları bu değişim süreci, Orta Tunç Çağı'nın da başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönem, Anadolu'da kurulmuş olan yerel krallıkların kendi egemenlik alanları içinde Eski Assur Dönemi tüccarlarının kendi hukuk sistemlerine göre yaşadıkları bir sosyo-kültürel mozaik oluşturmuştur⁶⁶.

Tek merkezde toplanan bir siyasi gücün olmadığı bu dönemde Mezopotamyalı tüccarların Anadolu'ya gelmeleriyle yerel merkezlerin, uluslararası ticaret sisteminin bir sonucu olarak, daha geniş bir alana gereksinim duymaları, ve nüfusun büyük merkezlerde toplanarak savunmanın daha kolay ya-

⁶¹ Özgüç, T., 1947 a-b.

⁶² Mellaart 1958, 9.

⁶³ Mellaart 1958, 11.

⁶⁴ Parzinger 1993, 364.

⁶⁵ Gurney 1973, 251; Klengel v.d. 1989, 156 v.d..

⁶⁶ Larsen 1976, 370 v.d.

pılması, büyük yerleşim yerlerinin ön plana çıkmasında etken olmuştur. Orta Anadolu'da, kazısı yapılan Orta Tunç Çağı merkezlerinde Eski Tunç Çağı'nda yapılanlardan daha gelişkin sur sistemlerinin açığa çıkarılması⁶⁷, Anadolu'nun bu dönemlerdeki feodal yapısında, daha iyi savunulabilen yerleşim yerlerinin önemini göstermektedir.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde Orta Tunç Çağı'na ait olduğu saptanan büyük bir surlu şehir (Kayalıpınar), bölgenin en azından batı bölümünde, belki de yerel krallıkların merkezi olabilecek şehirlerin varlığına işaret etmektedir. Orta Tunç Çağı'na tarihlenen tipik seramiğin bulunduğu yerleşimlerin Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin doğusuna doğru seyrelmesi, bölgenin batısının Orta Anadolu ile Yukarı Fırat Bölgesi arasındaki bağlantı konumuna işaret etmektedir.

Bu dönemde Anadolu'da gelişen ticaret ağı ve sosyal yapı şüphesiz yerli ve Assurlu insanların yanı sıra, bölgeye bu dönemin başında gelen Hititlerin de içinde yer aldıkları bir oluşumdur. Hititlerin Anadolu'ya geliş tarihleri kesin olarak belirlenememekle birlikte, Anadolu kültürü ve tarihinde varlık gösterdikleri dönemden önce bir asimilasyon süreci geçirmiş olmalıdırlar⁶⁸.

Assur Ticaret Kolonilerinin dört kuşak süren erken evresinin MÖ. 1900'lere tarihlenen bir yangınla tahrip edilmesinin⁶⁹ bir kültür değişimine yol açmaması, Assur Ticaret Kolonilerinin geç evresinde de aynı ticaret sisteminin sürdürülmesi, Orta Tunç Çağı'ndaki siyasi olayların sosyal yapıda önemli bir değişime neden olmadığına işaret etmektedir. Assur Ticaret Kolonilerinin geç evresine ait tabletlerde Hint-Avrupalı isimlerin geçmelerinin yanı sıra, Kuşşar kralı Anitta'nın tabletinde⁷⁰, bazı karumları tahrip ettiğinden söz etmesi, bu dönemde siyasi güç paylaşımının yerel feodal beylikler ile Hitit beylikleri arasında savaşlara neden olduğunu ortaya koymak-

⁶⁷ Naumann 1975, 262 v.d.

⁶⁸ I. Murşili'nin Güney Mezopotamya'ya yaptığı seferden sonra Babil'de siyasi egemenliği ellerine geçiren Kasslar da bundan önce bölgede bir süre göçmen işçiler olarak gettolarında yaşadıkları Babil'in sosyal yaşamına entegre olmuşlardı (Heinz 1995, 165 v.d.). Hititlerin de Anadolu'daki siyasi düzen içinde yerlerini almaları belli bir entegrasyon sürecinden sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

⁶⁹ Mellaart 1958, 13-14; Crossland 1971, 844; Larsen 1976, 83 v.d.; Özgüç, T., 1986, 19 v.d..

⁷⁰ Steiner 1989, 479 v.d.; Klengel v.d. 1989, 235.

tadır. Bu yeni siyasi gücün Anadolu'da kontrolü ele geçirmeye başlaması, Eski Assur Döneminde oluşan ekonomik sistemin eski gücünü yitirmesine neden olmuş olmalıdır.

GEÇ TUNÇ ÇAĞI

Yerleşimler

Geç Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı yerleşmelerinin sayılarında büyük bir fark bulunmamaktadır. Geç Tunç Çağı'na tarihlenen seramiğin bulunduğu merkezler (Bkz. Harita 7), incelenen toplam yerleşim sayısının % 15,5'ünü oluşturmaktadır (29 yerleşme yeri). MÖ. 2. binin bu iki dönemi arasındaki fark, Geç Tunç Çağı'nda küçük boyutlu yerleşme birimlerinin sayılarının artarak büyük boyutlu yerleşmelerin sayısına eşitlenmiş olmasıdır (Bkz. Grafik 3). Büyük boyutlu yerleşme birimlerinden üçü surlu teras yerleşimlerine sahip şehirlerdir. Geç dönemlerde kullanılmış kalelerin beşinde Geç Tunç Çağı'na tarihlenebilen seramik parçaları toplanmıştır.

Platolarda ve ovalarda bulunan yerleşmelerdeki büyük birimlerin küçük birimlere oranlarında bir farklılık bulunmamaktadır (Bkz. Grafik 5-6). Geç Tunç Çağı yerleşmelerinin 2/3 sinde Orta Tunç Çağı seramiğinin de bulunması, MÖ. 2. bin yerleşmelerinin büyük bölümünün kesintisiz iskân edildiklerini göstermektedir. Buna karşın 6 Orta Tunç Çağı merkezi Geç Tunç Çağı'nda iskân edilmemiştir. Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin doğu bölümünün, batı bölümüne oranla daha seyrek iskân edilmesi, MÖ. 2. binin her iki dönemi için de geçerliliğini korumaktadır. Bölgenin batı bölümünde doğu bölümdeki yerleşme sayısının 6 katı daha fazla yerleşim birimi saptanmıştır.

Bu çağa tarihlenebilen merkezlerin arasındaki olası bağlantı yolları (Bkz. Şema 3), bölgenin Hafik'in batısında kalan bölümünde geniş bir alana yayılan yerleşim birimlerinin birbirleriyle ilişkili olduklarını düşündürmektedir. Bu bölümde platoların vadilere bakan kenarlarında ve platoların üzerinde yer alan merkezlerin birbirleriyle ilişkili gruplar oluşturdukları göze çarpmaktadır. Hafik'in doğusundaki dar vadiye yer alan 3 yerleşimin de Kızılırmak Vadisi'nden geçen bir yolla batıya bağlanmaları mümkündür.

Orta Tunç Çağı merkezlerinde olduğu gibi, Şarkışla ile Gemerek arasındaki merkezler, Kayseri Ovası'na bağlanan yol güzergâhında yer alıyor olma-

lıdır. Kızılırmak kenarındaki Kayalıpınar ile Altınyayla'daki Kuşaklı'nın arasına çizilen çizgi, kuzeybatıda Hattı ülkesine, güneydoğuda ise Tohmaçay Vadisi üzerinden Malatya Ovası'na bağlanan bir yolun varlığını düşündürmektedir.

Küçük Buluntular

Geç Tunç Çağı yerleşmeleri, çark yapımı, çoğunlukla açık kahverengi tonlarda üretilmiş seramik aracılığı ile belirlenmiştir. Söz konusu seramik, Hitit İmparatorluk Çağı Orta Anadolu yerleşmelerinde ele geçen seramiğe⁷¹ ve yukarı Fırat Havzası çağdaş seramiğine⁷² benzeyen özellikler göstermektedir. Orta Anadolu'dan bilinen karakteristik Hitit İmparatorluk Çağı seramiği⁷³ bu bölgede sınırlı sayıda yerleşimde ele geçmiştir.

Sivas Müzesi'nde bulunan 4 adet kolcuklu balta MÖ 2. binin ilk yarısında Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan ve Hitit İmparatorluk döneminde yoğun olarak üretilen tiptedir⁷⁴. MÖ. 2. bine tarihlenen ve üzerinde dört kabartma yiv bulunan sap deliğinin sırt kısmı genişletilmiş balta⁷⁵ ile, sap deliğinin sırtında dört uzun çıkıntı bulunan bir balta da MÖ 2. binin son yüzyıllarında Zagros Dağları çevresinde üretilen tüpe girer⁷⁶. Bu eserler, yörenin Geç Tunç Çağı madenciliğinin eriştiği düzeyi ortaya koyar niteliktedir.

Hitit İmparatorluk dönemine ait önemli bir toplu buluntu olan "Şarkışla Definesi" tunçtan 9 at gemi, 5 kolcuklu balta, 3 kovanlı mızrak ucu, 1 sap delikli keski, ikisi üzerinde Hitit hiyeroglif yazısı bulunan 7 tunç çanak ile üzerinde yüksek kabartma tasvirler bulunan ve MÖ. 13-14. yüzyıllara tarihlenen bir merasim baltasından oluşmaktadır⁷⁷.

Yarhisar'da bulunmuş olan altın yüzük mühür üzerinde Hitit hiyeroglif yazısı ile "içki sunucu Muw(ya)ata" nın adı yer almaktadır⁷⁸. Boğazköy, Uga-

⁷¹ Müller-Karpe, A., 1988, Ware A 1-2; Yakar ve Gürsan-Salzman 1979, Ware 4 a.

⁷² Russell 1980, Group Y; Umurtak 1996.

⁷³ Müller-Karpe, A., 1995 ve 1996.

⁷⁴ Ökse ve Toy 1993, 143-146.

⁷⁵ Bittel 1934, 350.

⁷⁶ Ökse ve Toy 1993, 147.

⁷⁷ Bittel 1975, 301; a.y. 1976 a, 19; Müller-Karpe, H., 1980, Lev. 159 c.

⁷⁸ Ökse, Akyurt ve Törnük 1993; Ökse 1993d, no. 96.

rit, Konya Karahöyük gibi önemli Hitit İmparatorluk dönemi merkezlerinden bilinen yüzük mühürlerin bu örneği de MÖ. 14-13. yüzyıllarda Yukarı Kızılırmak Havzası'nın güneyindeki platolarda yüksek mevki sahibi kişilerin yaşamış olduğunu göstermektedir.

Yerleşim Tarihi

MÖ. 2. bin ortalarında dünya bir soğuma dönemi daha geçirmiştir. MÖ. 1500'lerde (3200 B.P.) polen diyagramlarında görülen yeni ağaç polenleriyle karakterize edilen palinolojik durum (yeni meyve ağaçları) Geç Tunç Çağında Hitit İmparatorluğu'nun coğrafi yayılım alanında çevre koşullarındaki değişimi göstermektedir⁷⁹.

Assur Ticaret Kolonileri sisteminin ortadan kalktığı ve Hititlerin Anadolu'da merkezi bir devlet kurdukları bu dönemde, Hititçe adı "Maraşantiya" olan⁸⁰ Kızılırmak'ın kuzeyindeki "Hatti" ülkesi ile kuzeydoğusunda yer aldığı öne sürülen "Azzi-Hayaşa" ve Yukarı Fırat Havzası'ndaki "Meliddu / Maldiya" ülkeleri⁸¹ arasında kalan Yukarı Kızılırmak havzası'nın bu dönemdeki adının, Hitit kaynaklarında geçen "Yukarı Ülke" olabileceği öne sürülmektedir⁸². "Yukarı Ülke", Hitit kaynaklarından edinilen bilgilere göre zaman zaman Kaşka ve Hayaşa kavimlerinin baskınlarına uğramıştır. Bu bölgenin Hititçe adı bilinen tek merkezi, Alunyayla'ya bağlı Kuşaklı Höyüğü'nde açığa çıkarılan "Saris'sa" dır⁸³.

Platolarda yer alan Geç Tunç Çağı yerleşmelerinin vadilerde yer alan yerleşim birimlerinin sayıca iki katı kadar olmaları, Orta Tunç Çağı'nda olduğu gibi, bu dönemde de yerleşim alanı olarak korunmaya daha uygun olan platoların tercih edildiğini göstermektedir⁸⁴. Küçük boyutlu yerleşmelerin kısmen büyük boyutlu bir yerleşmeye yakın konumda bulunmaları, bir ölçüde büyük merkeze bağlı küçük birimlerden oluşan bir yerleşim sisteminin varlığını düşündürmektedir.

⁷⁹ Neumann ve Parpola 1987, 163-166; Bottema v.d. 1995, 63-66.

⁸⁰ Güterbock 1956, 116; Cornelius 1973, harita; Ünal 1981-83, 32.

⁸¹ Garstang 1943, 47 v.d., Harita; Garstang ve Gurney 1959, Harita 1; Bryce 1986, 98, Şek. 1; Yakar 1993, 5, Şek. 1; Cornelius 1973, Harita.

⁸² Garstang ve Gurney 1959, Harita 1; Gurney 1973, 677, 682; Götze 1980, 117; Bryce 1986-87, 87, 89, Şek. 1; Yakar 1993, 5, Şek. 1.

⁸³ Wilhelm 1995.

⁸⁴ Ünal 1981/83, 21 v.d.; Yakar 1992, 510.

Bu dönemde, soğuk iklimin olumsuz etkisi olarak besin miktarının azalması ve buna bağlı olarak besin maddesi toplanması, bunların depolanmaları ve korunmaları gereksinimi ortaya çıkmış olmalıdır. Büyük Hitit şehirlerinde açığa çıkartılan görkemli depoların mabed çevresinde ve saraylarda yoğunlaşmaları, besin depolama işleminin daha çok devlet eliyle yapıldığına ve bunların saray ve mabed görevlileri ile askerler için depolandığına işaret etmektedir⁸⁵.

Hitit İmparatorluk dönemine ait bazı metinler, Hitit ülkesinde zaman zaman önemli kıtlıklar yaşandığından söz edilmektedir⁸⁶. Bunların çoğunun kronolojik bir sıraya sokulması mümkün olamamakla birlikte, MÖ. 15. yüzyılda II. Şuppiluliuma ile Arnuwanda dönemlerinde açlık felâketleri olduğu, MÖ. 13. yüzyılda III. Hattuşili ve III. Arnuwanda dönemlerinde Hitit ülkesinde hüküm süren kıtlık nedeniyle, Mısır'dan tahıl getirildiği bilinmektedir. Eski Önasya'nın en yumuşak kanunlarına⁸⁷ sahip olan Hitit ülkesinde "ekili bir tarlaya tekrar tohum atan" kişinin ölümle cezalandırılması ve Hitit kanunlarında verilen fiyat listelerinde buğdayın en pahalı ürünlerden biri olması, bu dönemde tarım ürünlerinin oldukça kısıtlı olduğuna işaret etmektedir.

Bu dönemde kayalara havuz ve sarnıçların açıldığı ve barajların, viyadüklerin inşa edildiği⁸⁸, bunun da ancak gelişkin aletlerle yapılabileceği göz önüne alındığında, Hititlerin teknik açıdan oldukça ileri düzeyde olmalarının, onların dönemin olumsuz çevre koşullarına karşın Anadolu'da önemli bir güç olmalarında önemli rol oynadığına işaret etmektedir. Besin stoklarının yağmacılardan korunmasının gerekliliği, büyük boyutlu ve surlu yerleşim birimlerinin sayılarının çoğalmasına neden olmuştur. Bunun da madeni silah üretiminin ve sur sistemlerinin geliştirilmesinde etken olması olasıdır.

Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de Hitit İmparatorluk Dönemi merkezlerinin Orta Tunç Çağı'na oranla çok daha gelişkin sur sistemleri ile korundukları bilinmektedir⁸⁹. Oldukça geniş bir alan kaplayan bu merkezler, İmpara-

⁸⁵ Ünal 1977, 435; Seeher 1995, 325, Res. 7 [Boğazköy/Büyükkaya'da açığa çıkarılan büyük boyutlu erzak çukurları Hitit İmparatorluk Çağının son evresine tarihlenmektedir].

⁸⁶ Cornelius 1973, 118; Ünal 1977, 430-437; Beckman 1996, 127.

⁸⁷ Friedrich 1959, Paragraf 166; Darga 1985, 18; Klengel v.d. 1989, 242; Roth 1995, 233.

⁸⁸ Klengel v.d. 1989, 239; Emre 1993 [Karakuyu Barajı]; Neve 1993, 627, Şek. 5; Seeher 1995, 326, Res. 13 [Boğazköy/Yukarı Şehir].

⁸⁹ Naumann 1975, 223, 262 v.d.

torluk sisteminin oluşumu için de bir gösterge niteliğinde değerlendirilmelidir. Kızılırmak kenarındaki Kayalıpınar, Altunyayla'daki Kuşaklı⁹⁰ ile Tohmaçay Vadisi'nin kuzeyindeki platoda yer alan Havuz, üzerlerinde Geç Tunç Çağı seramiği bulunan surlu teras yerleşmeleri bulunan şehirlerdir. Bu üç merkezin Hititlerin çekirdek bölgesi olarak tanımlanan Kızılırmak kavsi içi ile Malatya Ovası arasında yer alması (Bkz. Harita 7), bu dönemde Orta Anadolu ile Yukarı Fırat Havzası arasında bu bölgeden bir yolun geçtiğine işaret etmektedir.

Bu dönemde Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde stratejik konumda bulunan yerleşmelerin sayısındaki artış, Boğazköy'de de olduğu gibi⁹¹, şehirlerin ve önemli yol güzergâhlarının saldırılara ve isyanlara karşı ayrıca kalelerle de korunmasına gerek duyulduğunu göstermektedir.

Önasya'da büyük krallıkların ortaya çıkmaları, besin kaynağı, hammadde kaynağı ve ticaret yollarının hâkimiyetini sağlayacak güce ulaşılması ile doğrudan orantılıdır. Bu büyüme de büyük krala bağlı küçük krallardan oluşan bir imparatorluk sisteminin oluşmasında (Bkz. Çizelge 4) etken olmuştur⁹². Küçük kralların devlet antlaşmaları uyarınca üstlenmek zorunda kaldıkları yükümlülüklerin başında krala asker, besin maddesi ve hammadde sağlamaları gelmekteydi⁹³. Kendilerine işletmek üzere kral tarafından toprak verilen kişiler de benzeri yükümlülükler altına giriyorlardı. Alınan bu vergiler ve fethedilen ülkelerden ganimet⁹⁴ olarak alınan malzeme ile besin ve hammadde stokları sağlanabiliyordu. Bu da büyük kralların birbirleriyle rekabet edebilme güçlerini artırıyor ve siyasi büyümeyi sağlıyordu⁹⁵.

Vasal krallıklardan oluşan, feodal yapıya dayalı imparatorluk sistemi içerisinde, Hitit kralı, ticaret yollarını tekelinde tutabilmek amacıyla, rakibi olan Assur devletinin Akdeniz ticaret yollarını kesmeye yönelik önlemler almıştır. IV. Tudhalya'nın Amurru kralı Şauşgamuwa ile yaptığı vasal antlaşmasına, Assurlu tüccarların Amurru ülkesinden geçmelerini engelleyen bir

⁹⁰ Ökse 1993a, 29; Ökse 1993b, Lev.I:23, III, XIV; Müller-Karpe, A., 1993; Ökse 1993d, No. 16.

⁹¹ Naumann 1975, 340 v.d.

⁹² Moret ve Davy 1970, 303 v.d.; Liverani 1987, 66-67.

⁹³ Kühne 1971, 29 v.d.; Cornelius 1973, 254, 263; Klengel v.d. 1989, 237, 239, 241; Darga 1985, 16 v.d.

⁹⁴ Cornelius 1973, 70; Siegelová 1986, 555 v.d.; Klengel v.d. 1989, 238-239; Darga 1985, 25 v.d.

⁹⁵ Klengel v.d. 1989, 236 v.d.

madde konmuştur⁹⁶. Buna karşın, Hitit krallarının Babil ve Mısır gibi önemli rakipleriyle antlaşmalar yapmaları⁹⁷, bu rekabetin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik olmalıdır. Dönemin politik uygulamalarından hoşnut olmayan küçük kralların birleşerek Hitit kralına karşı koydukları ve bu ittifakların zaman zaman da bunda başarılı oldukları çivi yazılı metinlerin verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır⁹⁸.

DEMİRÇAĞ

MÖ. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına ilişkin çeşitli görüşler öne sürülmüştür⁹⁹. Uzun süre geçerliliğini koruyan görüş, steplerdeki iklim değişikliği sonucu baş gösteren kuraklık nedeniyle batıdan yeni kavimlerin (Deniz Kavimlerinin) Anadolu'ya girmeleri sonucu Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıdır. Diğer görüş ise Hititlerin ellerinde tuttıkları geniş topraklarda artık otoritelerini sürdürmemeleri nedeniyle imparatorluğun siyasi açıdan çözülmeye başladığını savunmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, Hitit krallarının kendilerine tâbi krallara uyguladıkları ağır vergi politikaları ile, fetih seferleri sırasında yüklü ganimet toplamaları, hatta, götüremedikleri ürünü yakarak imha etmeleri, kırsal alanda yaşayan insanların, zaten olumsuz çevre koşulları nedeniyle azalan besin kaynaklarının yok edilmesi demektir. Bu da, bu insanların, yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayacak besin kaynaklarını aramak amacıyla göçmelerinde ya da yarı göçebe yaşam tarzını seçmelerinde etken olmuş olmalıdır¹⁰⁰. Bu durum, Hitit

⁹⁶ Kühne 1971, 29 ff.; Darga 1985, 19; Beckmann 1996, 101, Paragraf 11.

⁹⁷ Moret ve Davy 1970, 331, 332, 359; Cornelius 1973, 241; Klengel v.d. 1989, 241.

⁹⁸ Cornelius 1973, 226, 247, 254, 276; Klengel v.d. 1989, 237-238.

⁹⁹ Barnett 1975, 363; Sandars 1978, 24, 27, 36, 197; Liverani 1987, 69-70; Sevin 1988, 51 v.d.; Klengel v.d. 1989, 238; Kuniholm 1990, 653-654; Hoffner 1992, 51; Yakar 1992, 508 v.d.; a.y. 1993, 3 v.d.; Kurth 1995, 281; Sürenhagen 1996, 287-290, Dn. 13-16.

¹⁰⁰ Postgate 1992, 86, 292 v.d.; Yoffee 1995, 49 v.d.; Neumann ve Parpola 1987, 176, 178-181 (Mezopotamya kaynaklarında, MÖ. 2. binin son iki yüzyılından MÖ. 9. yüzyılın ortalarına kadar çok sayıda göçebe kavimden, ayrıca, kuraklık ve açlıktan söz edilmektedir.); Kisch ve Larsen 1995, 148-152, 154, 156, 161-162 (Güney Mezopotamya'da MÖ. 3. bin sonu ile 2. bin başlarında III. Ur egemenliğinin "Martu" göçleriyle sona ermesi, bilim adamlarınca Mezopotamya'nın bereketli topraklarına çok sayıda yabancı kabilenin geldiği şeklinde anlaşılmıştır. Bu konuya ilişkin yeni görüşlere göre, uygulanan ağır vergi politikaları ve tarımla uğraşan insanların kontrol altında tutulması uğruna uygulanan baskıların yerleşik ya da yarı göçebe olan bu insanların ya baskıdan kaçmak için steplere göç etmeleri ya da daha iyi hayat şartları bulabilme umuduyla şehre gelmelerine yol açmış, bu da tarım ürünlerinin azalmasına neden olmuş ve yeterince besin maddesi elde edemeyen ya da bunlarla hammadde takas edemeyen şehir

kralına vergi olarak gelecek olan besin maddelerinin, ya da bunlarla takas edilebilecek hammaddenin azalmasını beraberinde getirmiş olmalıdır. Merkezi yönetime karşı hoşnutsuzluğun artmasının da Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran bir etken olduğunu düşünmenin yanlış olmayacağı kanısındayız (Bkz. Çizelge 5).

Anadolu MÖ. 1200 de Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, hakkında yazılı belgeler aracılığı ile yeterli bilgi edinilemeyen ve "Erken Demirçığ" olarak adlandırılan döneme girmiştir. Dağlık bölgede politik ve sosyal değişimleri de beraberinde getiren¹⁰¹ bu dönemin arkeolojik kalıntıları son yıllarda Orta Anadolu'da (Gordion, Boğazköy-Büyükkaya, Kaman-Kalehöyük)¹⁰² ve Yukarı Fırat Havzası'nda¹⁰³ yapılan kazılarda saptanan, kalın ve kaba çizgilerden oluşın boya desenli, el yapımı basit seramikler ile basit mimari öğelerden oluşmaktadır. Yukarı Kızılırmak Havzası'nın orta ve doğu bölümleri ile güneyindeki platoda yer alan 9 küçük boyutlu yerleşim yerinde saptanmıştır¹⁰⁴. Yine bu çağa ait el yapımı, kaba yumrulu seramiğinde bu bölgedeki varlığı tespit edilmiştir.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde Hitit İmparatorluğu'nunun yıkılmasından sonra ne tür bir kültürün oluştuğu, yüzey araştırmaları yoluyla yeterince tespit edilemememiş olmasına karşın, bazı küçük yerleşim yerlerinde Orta Anadolu ve Yukarı Fırat Havzası'nda bulunan el yapımı seramik parçalarının benzerlerinin bulunması, Erken Demir Çağı'nın bu bölgede de benzeri bir nitelik taşıdığını belgeler niteliktedir. Yukarı Kızılırmak Havzası'nda yüzeyden toplanan parçalar arasında Erken Demirçığ'ın yumru ya da yatay oluk bezemeli el yapımı seramiğine ait olduğu kesinlikle söylenebilecek yeterince örnek bulunmaması ve henüz bu bölgede bir stratigrafi oluşturacak kazıların yapılmamış olması nedeniyle, yüzeyden toplanan seramik aracılığı ile bölgenin Erken Demirçığ yerleşmelerinin saptanması zorlaşmaktadır.

organizasyonunun zayıflamasını beraberinde getirmiştir). Benzeri bir durum da Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan nedenler arasındadır.

¹⁰¹ Klengel v.d. 1989, 462.

¹⁰² De Vries 1990, 372; Henrickson 1994, 106-108; Parzinger 1996, 527 v.d.; Seeher 1995, 251-252, Res. 14; Omura 1995, 317, 320.

¹⁰³ Hauptmann 1969/1970, 57-64; Duru 1979, 42 v.d.; Winn 1980, 155 v.d.; Bartl 1994.

¹⁰⁴ Ökse 1995a, Res. 4.

Orta Anadolu'da daha yoğun olarak kazısı yapılmış yerleşim yerlerinde saptanan ve "Orta Demirçağ" olarak adlandırılan dönem, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde yaygın olarak tespit edilmiştir.

Yerleşimler

Demirçağda Yukarı Kızılırmak Havzası ve çevresinde saptanan yerleşmeler (Bkz. Harita 8), sayısal olarak Eski Tunç Çağı yerleşme sayısına yaklaşmıştır (42 yerleşme). Bölgede incelenen toplam eski yerleşme sayısının yaklaşık % 26'sında, Orta Anadolu'dan bilinen karakteristik boyalı seramik bulunmuştur.

Bu yerleşmelerin yarısını oluşturan Höyüklerin % 60'ı büyük boyutlu, % 40'ı ise küçük boyutludur (Bkz. Grafik 4). Yerleşmelerin büyük çoğunluğu platolarda kurulmuştur (Bkz. Grafik 5-6).

Demirçağ seramiğinin bulunduğu yerleşmelerin diğer yarısı sarp kayalıklar üzerine kurulmuş kale niteliğinde yerleşmelerdir. Kale sayısının Geç Tunç Çağı'na göre 4 misli arttığı görülmektedir. Kalelerin 2/3'si doğrudan Kızılırmak Vadisi'ne hâkim konumda iken, 1/3'i kuzeydeki Nısmılırmak, Cebinırmak ve Kalınırmak Vadileri ile güneydeki Tecerırmak Vadisi'ne hâkim konumdadır.

Bu çağda bölgenin doğu bölümünün, MÖ. 2. bine göre daha yoğun iskân edildiği anlaşılmaktadır. Yerleşim birimleri arasındaki olası bağlantı yolları (Bkz. Şema 4), önceki dönemlerde de olduğu gibi, Orta ve Aşağı Kızılırmak Havzası'nı Yukarı Fırat Havzası'na bağlayan bir yolun bu bölgeden geçtiği ve Kayseri Ovası'na olan bağlantının da sürdüğü izlenimini vermektedir. Yörenin topografik yapısı göz önüne alınarak çizilen bu olası bağlantı yolları, birbirine bağlı kaleler ve yamaç yerleşmeleri zinciri ile bunların yakınlarında bulunan yerleşim yerlerinden oluşan bölgesel bir gruplaşmanın varlığına işaret etmektedir.

Küçük Buluntular

Orta Anadolu'nun çeşitli merkezlerinden bilinen, çark yapımı, açık kahverengi zemin üzerine siyah ya da kırmızı boyalı geometrik desenler ya da gölge biçiminde geviklerle bezeli, MÖ 9.-7. yüzyıllara tarihlenen erken evre seramiği¹⁰⁵, Yukarı Kızılırmak Havzası'nın özellikle batı bölümünde yoğun

¹⁰⁵ Akurgal 1955, Lev. 31-32; Özgüç, T., 1971, 14-25.

olarak ele geçmiştir¹⁰⁶. Doğu bölümünde daha seyrek olarak saptanan Demirçağ boyalılarına, platolardaki yerleşmelerde de rastlanmıştır. Bu seramik yoğunluğu gittikçe azalarak Fırat Havzası'na kadar ulaşmaktadır¹⁰⁷. Yıldızeli çevresinde ele geçen ve MÖ 7.-6. yüzyıllara tarihlenen krem rengi astar üzerine boya bezemeli parçalar Orta Anadolu'da yakın benzerleri bulunan geç evre boyalılarıdır¹⁰⁸.

Bölgenin batı bölümünde yer alan 6 yerleşmede, Orta Anadolu Demirçağ merkezlerinden bilinen gri astarlı ve kısmen perdahlı seramik parçaları bulunmuştur. Bu seramik türünün de boyalı seramikte olduğu gibi, Orta Anadolu'dan doğuya doğru gittikçe azaldığı tespit edilmiştir.

Buluntu yeri kesin olarak bilinmeyen, Kuzey Suriye ile Doğu Akdeniz'de yaygın olarak bulunan tipe giren bir tunç fibula¹⁰⁹ ile Sivas Müzesi'nde bulunan "Frig Tipi" fibulaların yanı sıra, Yıldızeli çevresinden gelen çift boğumlu iğne¹¹⁰ bölgenin MÖ. 8.-7. yüzyıllarda Orta Anadolu kültürünün bir parçası olduğunu kanıtlayan eserler arasındadır.

Yerleşim Tarihi

MÖ. 1. binin ilk yarısında, iklimin günümüzden daha soğuk olduğu bu dönemde, Önasya'da ilk kez kiraz ve şeftali gibi meyvelerin yetiştirilmeye başlanması ve soğuk iklimlerde yetişen darı tarımına ağırlık verilmesi, soğuk iklime uyum sağlayan yeni tarım yöntemlerinin uygulandığına işaret eder¹¹¹. Özellikle Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde teraslama yöntemiyle tarım arazisi kazanılması, Baraj ve sulama kanallarının inşa edilmesi, bu bölgede Urartu döneminde yeni tarım tekniklerinin geliştirildiğini ve bu imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan demir aletlerin üretildiğini gösterir¹¹².

Bu dönem, Orta Anadolu'da Frig Devleti'nin, Doğu Anadolu'da ise Urartu devletinin yaşadığı dönemdir. MÖ 800'lerden itibaren Sakarya boyla-

¹⁰⁶ Ökse 1993 b, Res. 8; a.y. 1995 a, Res. 6, 14, 22, 23.

¹⁰⁷ Özgüç, T., 1971, 14 v.d.; Özgüç, T. ve N., 1949; Pecorella 1975.

¹⁰⁸ Ökse 1994.

¹⁰⁹ Bittel 1934.

¹¹⁰ Ökse 1995 b.

¹¹¹ Nesbitt 1995, 75.

¹¹² Klengel v.d. 1989, 477; Belli 1994; Salvini 1995, 16 v.d.

rında kurulan Frig krallığı toprakları, Kızılırmak Havzası'nı da kapsamaktadır. Yukarı Kızılırmak Bölgesi MÖ 1. binin ilk yarısında "Tabal" Ülkesi olarak adlandırılan Kayseri Bölgesi¹¹³ ile, Geç Hitit Devletlerinden "Milid" krallığının bulunduğu Malatya Bölgesi¹¹⁴ arasında yer alır. "Tabal" ülkesinin sınırları kabaca Kızılırmak güneyindeki, Toros Dağları'na kadar uzanan bölge olarak tanımlanmakta ve doğu sınırının ise Gürün'e kadar ulaştığı ileri sürülmekle birlikte¹¹⁵, Yukarı Kızılırmak Havzası'nın bu dönemde hangi ülkenin sınırları içerisinde kaldığı tam olarak bilinmemektedir.

Yukarı Kızılırmak Havzası'nda incelenen ve MÖ. 1. bine tarihlenen merkezlerin bazılarının büyük boyutlu olmaları daha fazla nüfusun sığabileceği büyük yerleşimlerin de tercih edildiğini göstermektedir. Demirçığ seramiği bulunan yerleşmelerin onikisinde Geç Tunç Çağı seramiğinin de bulunmuş olması, Demirçığ yerleşmelerinin % 28'inin Geç Tunç Çağı'nda da yerleşme yeri olarak seçilen mevkiiler olduğunu göstermektedir.

Yukarı Kızılırmak Vadisi'nde yerleşimlerin kale konumuna uygun tepelerde ve yüksek plato yamaçlarında kurulmaları, bu yerleşimlerin saldırılara karşı korunması gerektiği izlenimini vermektedir. Orta Anadolu'da da Frig yerleşim bölgelerinde kale ya da surlu yerleşimlerin yoğunluğu dikkati çekmektedir¹¹⁶. Benzeri bir durum, Urartu yayılım bölgesi için de geçerlidir. Yukarı Fırat Havzası'ndan Urmia Havzası'na kadar uzanan Urartu yerleşmelerinin de yaklaşık 4/5'ünün kale oldukları görülmektedir¹¹⁷.

Anadolu'ya MÖ. 700'lerde gelen Kimmerlerin ve MÖ. 600'lerde gelen İskitlerin Yukarı Kızılırmak Havzası ve çevresinde de yaşadıklarına dair bulgular elde edilememiş olmakla birlikte, Kelkit Havzası'nda ele geçen okuçları¹¹⁸, bu kavimlerin bölgenin kuzeyine kadar geldiklerini belgelemektedir. Bugün için, Yukarı Kızılırmak Havzası'ndaki kalelerin kimlere karşı kurulduğu yolunda kesin bir kaniya varılamamakla birlikte, yerleşim birimlerinin korunması gereğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³ Özgüç 1971, 7.

¹¹⁴ Matthiae 1962, 15 v.d.; Hawkins 1974, 69-77, Tablo1; Hogarth 1976, 136.

¹¹⁵ Barnett 1975, 422.

¹¹⁶ Prayon ve Wittke 1994, 16.

¹¹⁷ Kleiss ve Hauptmann 1976, Harita 1; Klengel v.d. 1989, 475.

¹¹⁸ Ökse 1994 b.

SONUÇ

İnsanların yaşadığı çevre koşullarının ve bu çevrede yaşayan insanların uygulamalarının birbirine olan etkileri, insanın yaşam tarzının, yerleşme biçimlerinin ve sosyo-ekonomik yapısının biçimlenmesinde etken olmuştur (Bkz. Çizelge 1). Bu çalışmada ele alınan zaman kesitinde Yukarı Kızılırmak Havzası'nda saptanan yerleşim dokusundan yola çıkarak, çeşitli unsurların insanların yaşam tarzındaki etkilerini ortaya koymak mümkündür:

1. Henüz yüksek teknoloji düzeyine erişmemiş olan insanın en çok etkilendiği unsur, şüphesiz iklim değişikliklerinin besin kaynakları üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisidir. İnsanlar, değişik çevre koşullarına uyum sağlamak için zaman zaman farklı yaşam tarzlarını seçmiştir. Toplumların besin kaynaklarına yeterince ulaşabilmeleri, refah düzeyi yüksek yerleşik toplumlar haline gelmelerine, besin maddelerini aramak için sürekli yer değiştirmeleri gereken toplulukların ise göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzını seçmelerine de etken olmuştur.

Gerek dünya denizlerinin çeşitli çağlardaki seviyeleri ve gerekse polen analizleri üzerine yapılan araştırmalar, MÖ. 4. binde yaşanan sıcak dönemden sonra dünyanın biri MÖ. 3. bin başlarından itibaren, diğeri MÖ. 2. bin ortalarından sonra olmak üzere iki önemli çevre krizi yaşadığını ortaya koymuştur. Aşağı Tuna Havzası'ndan Kafkaslar'a kadar uzanan ve Anadolu'nun kuzey yarısını da içine alan coğrafyada iklim koşulları birbirine benzeyen Eski Tunç Çağı ve Erken Demirçag'da, insanların yaşam tarzlarının (çoğunlukla yarı göçebe), mimari unsurlarının (küçük ve basit kulübeler) ve teknoloji düzeylerinin (el yapımı seramik) de birbirine benzediği görülmektedir (Bkz. Çizelge 2, 5). Bu çağlarda hüküm süren çevre koşulları, tarıma dayalı yerleşik yaşam düzenini olumsuz etkilemiş ve steplerdeki insanları besin aramak için vadilere inmeye ve zaman zaman yer değiştirmeye yöneltmiştir.

Eski Tunç Çağı'nda içinde Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nin de yer aldığı geniş coğrafi alanda, kısmen yarı göçebe yaşam tarzının seçildiğine işaret eden küçük boyutlu yoğun yerleşim biriminden oluşan bir doku görülmektedir (Bkz. Çizelge 2). Bu bölgede Erken Demirçag yerleşmelerine ilişkin yeterli bilgi toplanamamasına karşın, bu dönemde de küçük boyutlu yerleşim yerlerinde yaşandığına ilişkin veriler bulunmaktadır (Bkz. Çizelge 5).

2. Besin saklamaya yarayan tuz ile maden veya çakmaktaşı gibi alet ve silah üretiminde kullanılan hammaddeler, tarih öncesi insanının yaşamını etkileyen diğer bir önemli unsurdur. Hammadde kaynakları ile tecrübeye dayalı teknik gelişim gerek refah düzeyi yüksek toplumların ilerlemelerini ve gerekse insanların olumsuz koşullara uyum sağlamaya çalışan insanların yaşam tarzını, sosyal yapılaşmasını ve siyasi güç dengelerini etkilemiştir (Bkz. Çizelge 1). Yukarı Kızılırmak Havzası'nın zengin hammadde kaynaklarının olması (Bkz. Harita 3), burada yaşayan insanların teknik açıdan gelişimini sağlayacak potansiyelin varlığına işaret etmektedir.

3. Tunç Çağlarının teknik düzeyi zaman zaman hüküm süren olumsuz iklim değişikliklerinden ve göç dalgalarından fazla etkilenmeden toplumsal düzenin sürdürülebildiği bir ortam sağlamıştır (Bkz. Çizelge 3-4). Bu dönemde teknik gelişmiş, mimari gitgide görkemli bir görünüm almıştır (saray, mabed, surlu şehirler). Hitit İmparatorluk Çağında ve Urartu Döneminde inşa edilen barajlar ve sulama kanalları ile iklim koşullarına uygun mimari (kalın duvarlı yapılar), bu devletlerin zor dönemleri atlatabilmelerini sağlamış ve varoluş sürelerini uzatmış olmalıdır. Depolanan malzemenin korunabilmesi için, özellikle Hitit İmparatorluğu ile Urartu Devleti büyük surlu yerleşimler ve kaleler kurmuş, bunları korumaya yönelik olarak da silah teknolojisini geliştirmiştir (Bkz. Çizelge 4).

Yukarı Kızılırmak Havzası'nda incelenen yerleşim yerlerinden toplanan ve yukarıda değindiğimiz el, ya da çark yapımı seramik ile, bu yörede bulunan ve çeşitli müzelere ve özel koleksiyonlara dağılmış olan madeni eserler, bu bölgenin Anadolu'daki sürece uygun bir teknik gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

4. MÖ. 3. binde yaşanan olumsuz çevre koşullarını izleyen dönemde Önasya'da hüküm süren nemli ve sıcak iklim koşullarına bağlı olarak tarıma dayalı ekonomi gelişmiş, nüfus artmış ve sermaye hacmi büyümüştür. Bilgi birikimine bağlı olarak gelişen teknoloji (çark yapımı seramik, gelişkin madencilik), hammadde ve işgücü ihtiyacına yol açmıştır. Hammadde ihtiyacı ile üretim fazlası malzeme, karşılıklı ticaretin, işgücü gereksinimi ise kent nüfusunun artmasına yol açmıştır.

Bu çağdan itibaren Anadolu'da sosyal yapılaşmanın olgunlaşması ile zengin toprak sahipleri, tüccarlar, zanaatkarlar gibi sosyal sınıfların oluşması

sonucu feodal yapının gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu toplum yapısının gereği, büyük boyutlu ve sürekli yerleşim yerleri kurulmuştur (Bkz. Çizelge 3). Bu yapı, Yukarı Kızılırmak Havzası'nda gözlemlenen, büyük yerleşim birimleri ve bunların yakınında yer alan küçük yerleşim birimlerinden oluşan dokuyu da ortaya çıkartmış olmalıdır.

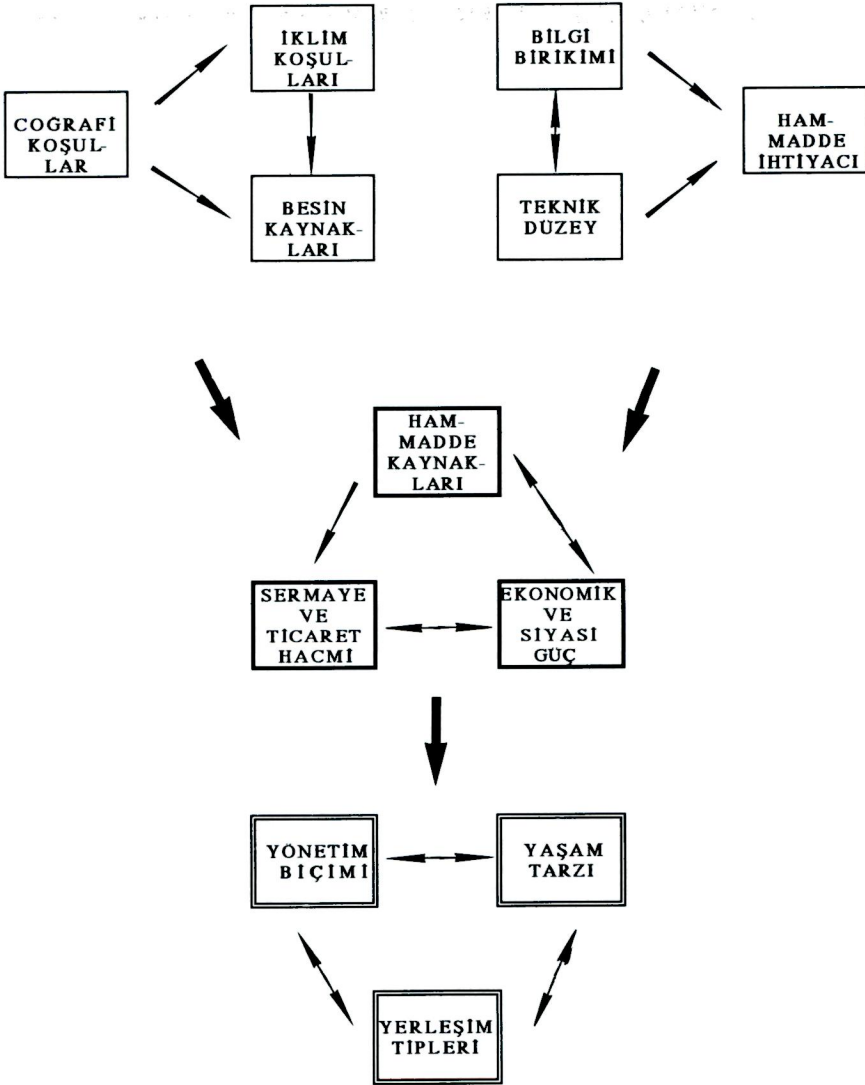
MÖ. 2. bin ortalarında tekrar olumsuzlaşan iklim koşullarına ayak uydurmak için, mevcut olan feodal yapı, besin ve hammadde kaynakları elde etmek için daha geniş bir organizasyona gitme gereğini duymuş görünmektedir. Geç Tunç Çağı'nda Anadolu'daki merkeze bağlı vasal krallıklar ve eyaletlerden oluşan Hitit İmparatorluk yapısı, yıllık vergiler yoluyla besin ve hammadde toplamaya, askeri güç ve vasal krallar sayesinde de hammadde kaynaklarını ve ticaret yollarını elinde tutmaya çalışmıştır.

Güçlenen devletlerin siyasi nüfuz sahalarını genişletmeye yönelik önlemleri (vasal krallar ve ittifaklar) olumsuz şartları en azından yönetici sınıf için hafifletmekle birlikte, büyük devletler arasındaki rekabet, onları zaman zaman güç dengesini sağlayacak siyasi ittifaklar yapmaya yöneltmiştir. Bu şekilde oluşan imparatorluk sistemi, kendi içindeki hoşnutsuzluklar nedeniyle vasal krallıkların başkaldırmaları sonucu bir çözülme sürecine girmiş olmalıdır. Özellikle Hitit İmparatorluk Çağı ile Frig ve Urartu dönemlerinde yerleşim birimlerinin savunulmasına yönelik önlemlerin alınması, imparatorluk içerisinde başgösteren ayaklanmaların yanı sıra, Kaşkalar ve Hayaşalar gibi yağmalamaya yönelik hareketler ile "Deniz Kavimleri" gibi göç hareketleri, ya da Kimmer ve İskitler gibi istila hareketlerine yönelik savunma önlemlerinin bir sonucudur.

Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nde görülen yerleşim tiplerinin dağılımı, bu bölgenin de yukarıda değinilen siyasi sürecin bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak, bu bölgede henüz soruları yanıtlayabilecek bir kazı yapılmamış olması ve arşivlerden edinilen bilgilerin henüz bu bölgenin tarihini aydınlatmaktan uzak olması nedeniyle, bu çalışma çerçevesinde, bölgenin sosyo-politik yapısına ilişkin detaylı bir değerlendirmeye gidilememektedir.

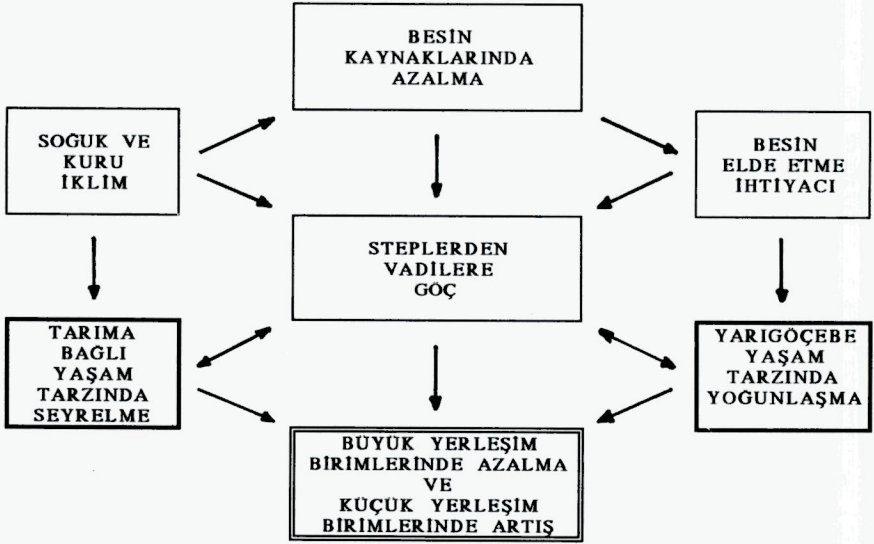
5. Yüzey araştırmaları yoluyla elde edilen malzeme, bu bölgede stratigrafi veren bir kazının bulunmayışı nedeniyle tümüyle değerlendirilememiş ve kesin tarihlenemeyen parçalar da bu çalışmanın kapsamına alınamamıştır.

Bu değerlendirmelere temel oluşturan küçük buluntular ile ilgili ayrıntılı araştırmalar bu makalenin kapsamını aŐacaęından, bunlar, yüzey araŐtırmalarının tamamlanmasından sonra yayınlanacaklardır. Toplam 154 merkezden elde edilen verilerin iŐıęı altında yapılan bu değerlendirmeler, ileriki yıllarda sürdürülmesi planlanan araştırmalardan edinilecek verilere göre tamamlanabilecektir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde varılan sonuçlar göz önüne alındığında, Yukarı Kızılırmak Bölgesi'nden elde edilecek yeni bulguların, burada yapılan değerlendirmeleri çok fazla deęiŐtirmeyeceęi kanısındayız.

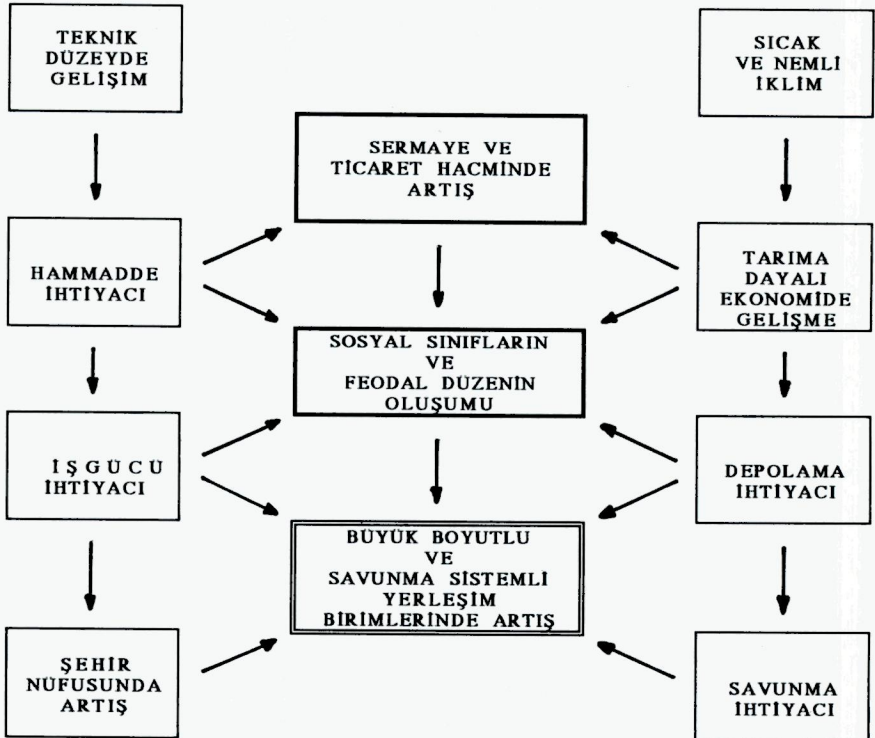

Çizelge 1 - Yerleşim Biçimlerini Etkileyen Unsurlar.

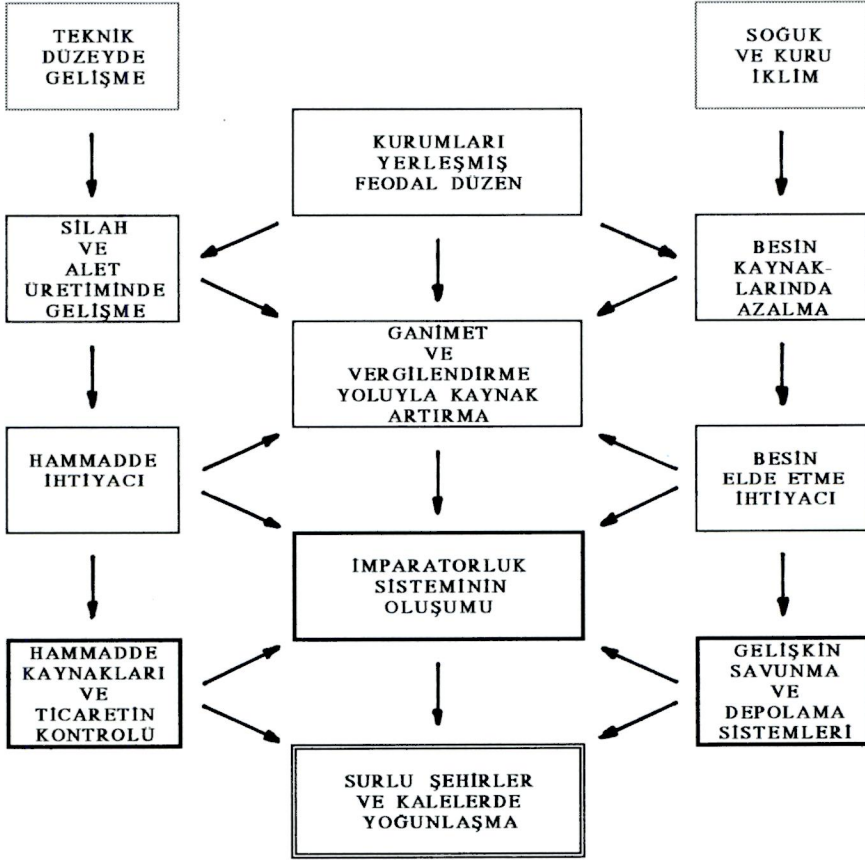
A. Tuba Ökse

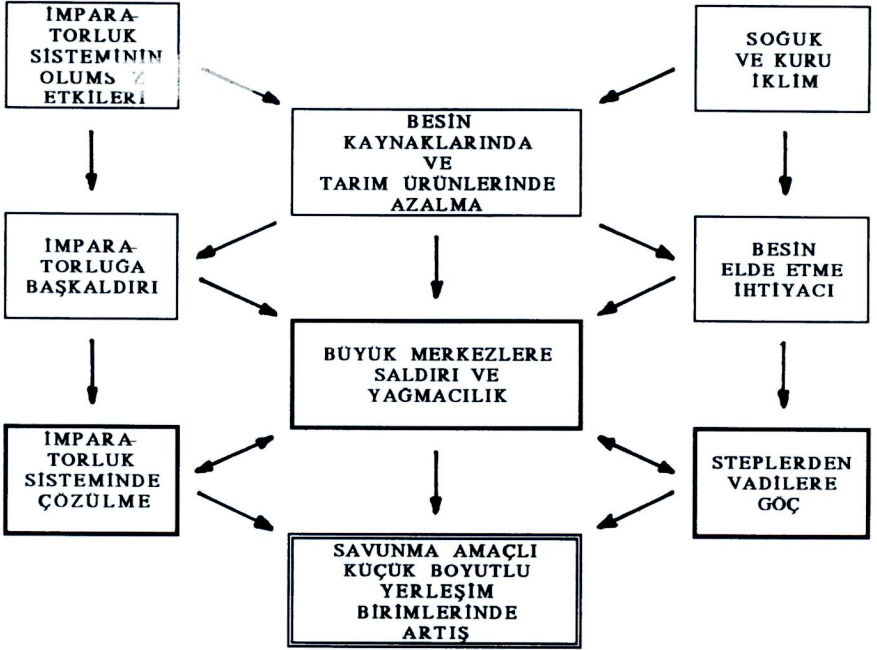
Çizelge 2 – Eski Tunç Çağı Yerleşim Biçimlerini Etkileyen Unsurlar.

Çizelge 3 – Eski Tunç Çağı sonları-Orta Tunç Çağı Yerleşim Biçimlerini Etkileyen Unsurlar.

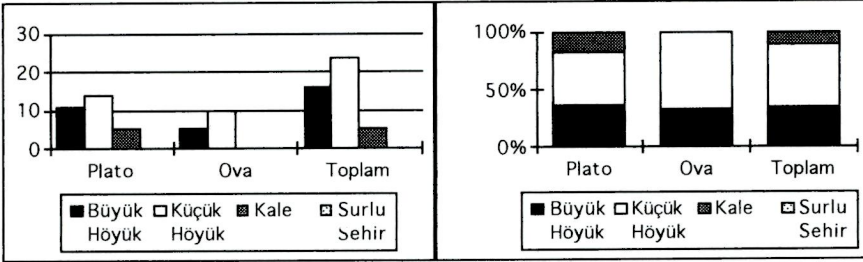

Çizelge 4 – Geç Tunç Çağı Yerleşim Biçimlerini Etkileyen Unsurlar.

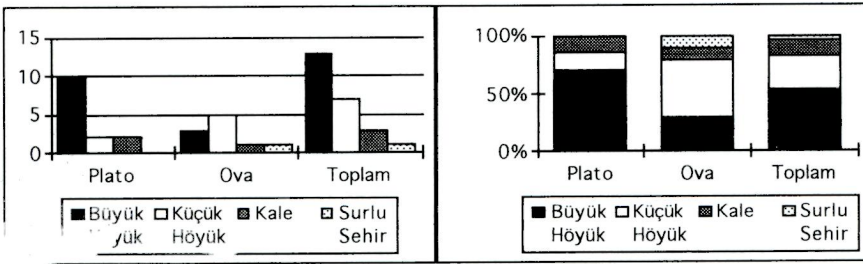

Çizelge 5 – Demirçay Yerleşim Biçimlerini Etkileyen Unsurlar.

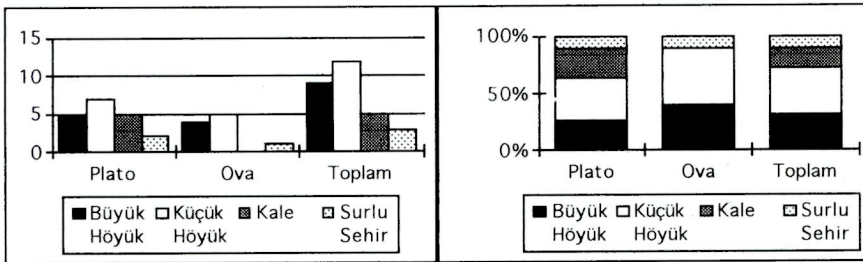
YERLEŞMELERİN SAYISAL DEĞERLENDİRMESİ

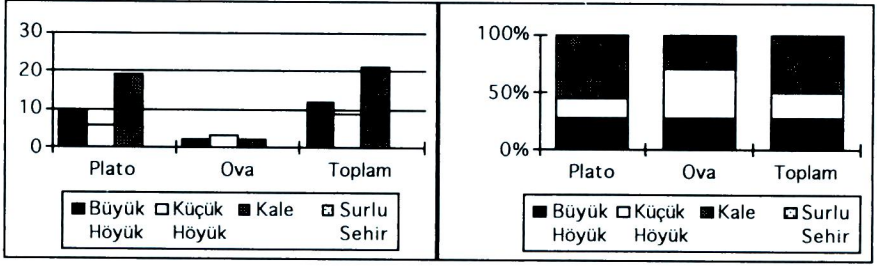
Grafik 1 - Eski Tunç Çağı Yerleşmeleri.

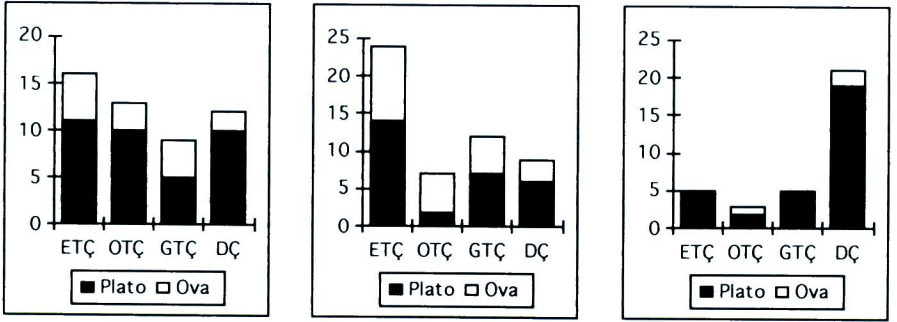
Grafik 2 - Orta Tunç Çağı Yerleşmeleri.

Grafik 3 - Geç Tunç Çağı Yerleşmeleri.

Grafik 4 - Demirçay Yerleşmeleri.

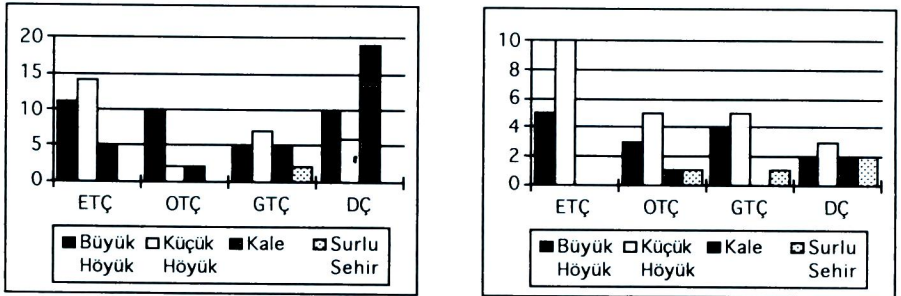

Büyük Boyutlu Höyükler

Küçük Boyutlu Höyükler

Kaleler

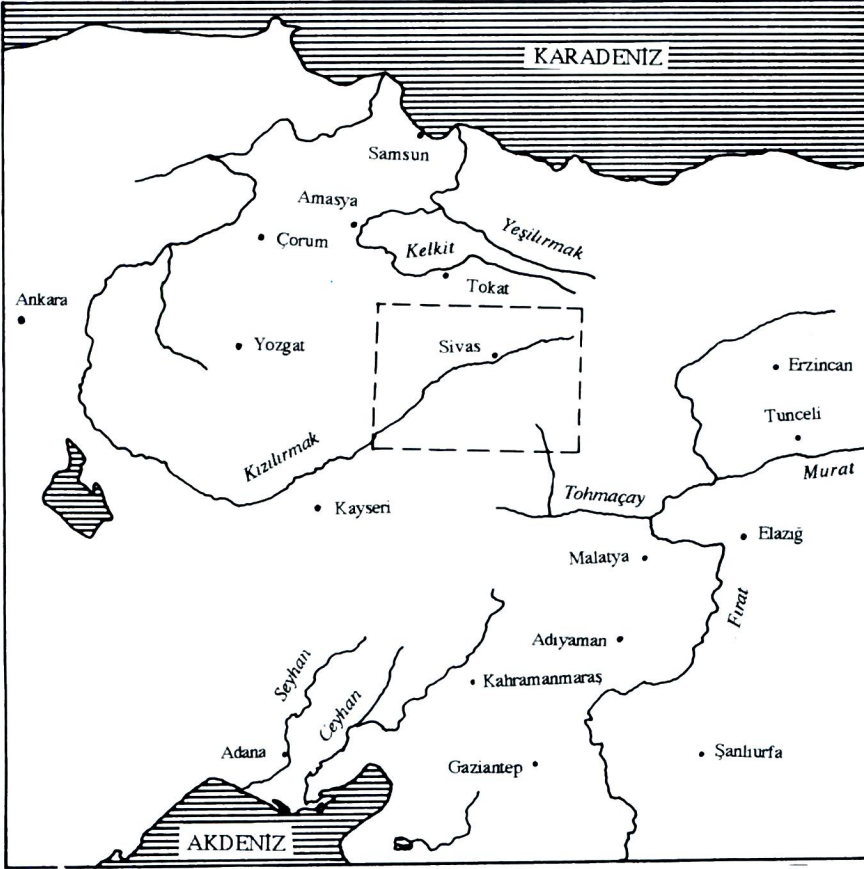
Grafik 5 - Yerleşme Tipleri.

Plato Yerleşmeleri

Ova Yerleşmeleri

Grafik 6 - Yerleşmelerin Konumları.

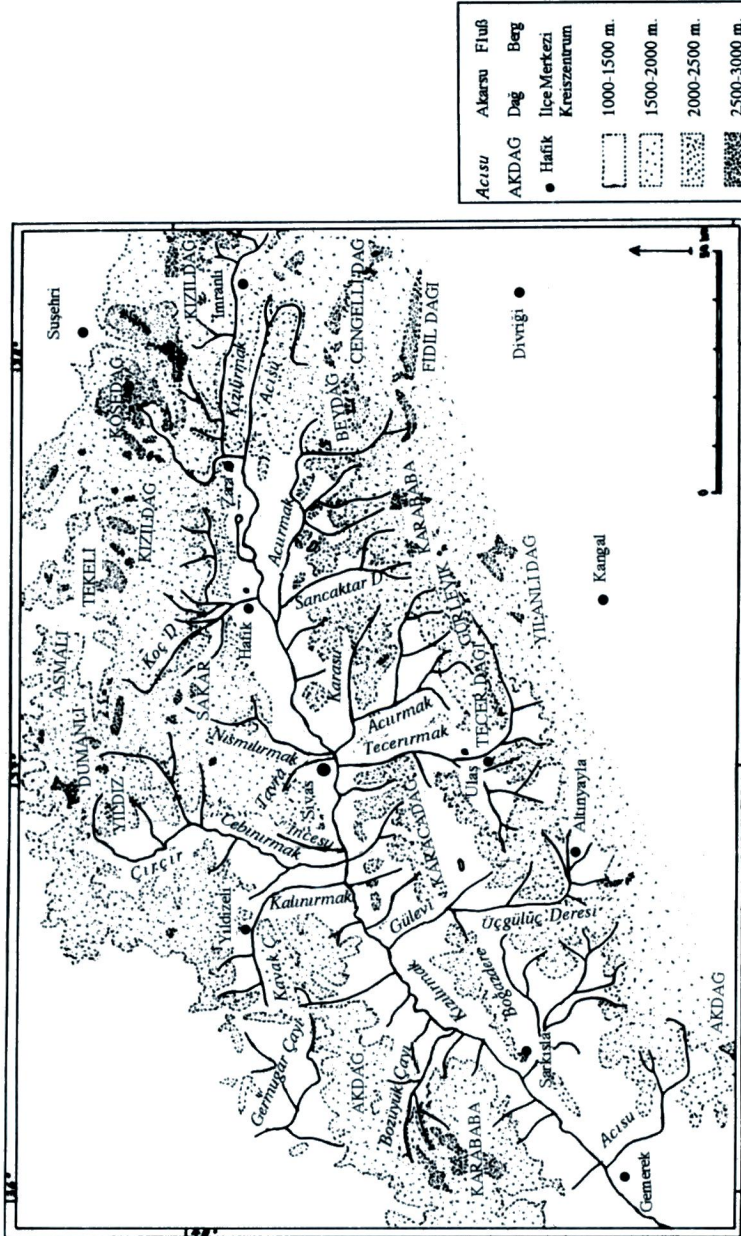

Harita 1 - Yukarı Kızilirmak Bölgesinin Konumu.

Karte 1 - Lage des Oberen Kızilirmak-Gebietes.

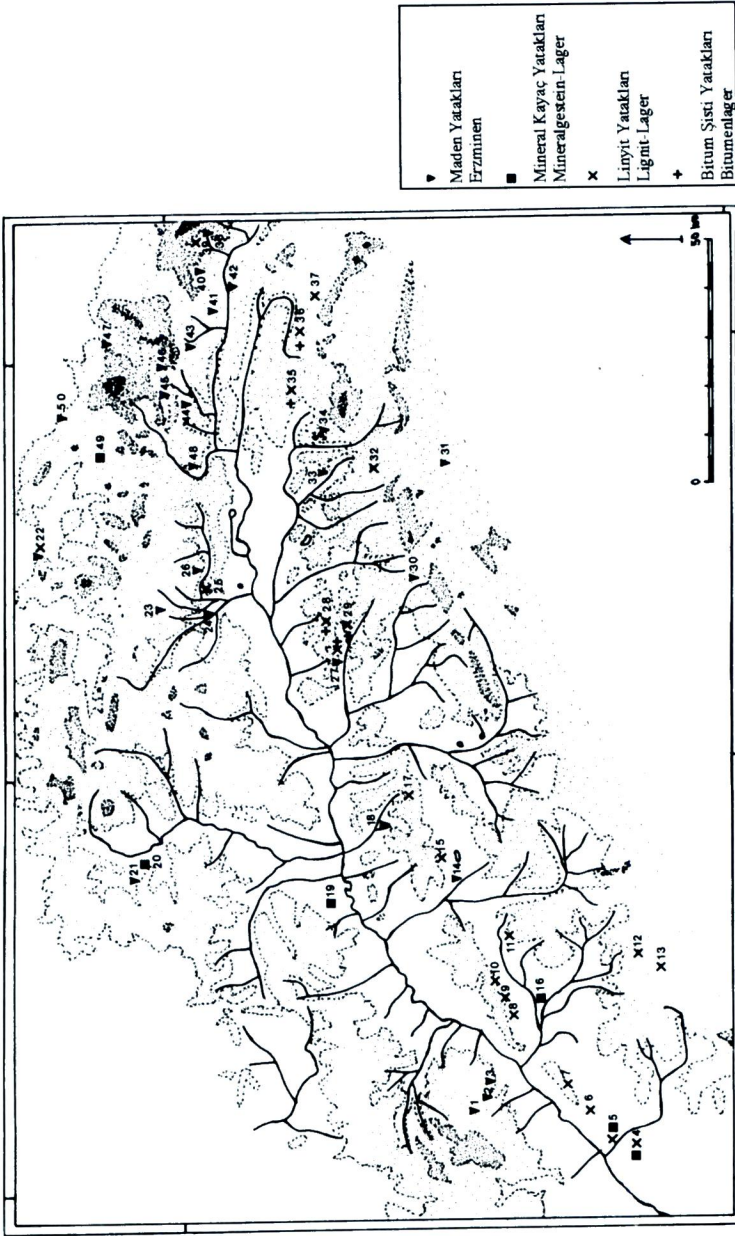
Bkz. Harita 2-8

s. Karten 2-8

Harita 2 – Yüzey Şekilleri ve Akarsular.

Karte 2 – Relief und Gewässer.

Harita 3 – Yeraltı Kaynakları.

Karte 3 – Bodenschätze.

A. Tuba Ökse

Nr.	Mevki Ort	Maden Metall	Kayaç Gestein	Kömür Kohle	Nr.	Mevki Ort	Maden Metall	Kayaç Gestein	Kömür Kohle
1	Sivrialan	Fe	-	-	26	Oğnevit	Cu	-	-
2	Hoyuk	Fe	-	-	27	Karayun	Cu	-	L B
3	Ortakoy	Fe	-	-	28	Acıpınar	-	-	L B
4	Gemerek	-	M	L	29	Sanhacı	-	-	L B
5	Yeniçubuk	-	B	L	30	Orencik	Cu	-	-
6	Karagöl	-	-	L	31	Beypunarı	Fe	-	-
7	Lisanlı	-	-	L	32	Selimiye	-	-	L
8	Çıksıyan	-	-	L	33	Tuzlagolu	Fe	-	-
9	Mergesen	-	-	L	34	Emirhan	Cu	-	-
10	Elmalı	-	-	L	35	Cemal	-	-	L B
11	Çubukçiftliği	-	-	L	36	Ank	-	-	L B
12	Kotukoy	-	-	L	37	Karacaören	-	-	L
13	Karacaören	-	-	L	38	Kızılmezrea	Cu	K	-
14	Kayadibi	AgPbZn	-	-	39	Çalıyurt	-	-	L
15	Kızılcağışla	-	-	L	40	Kurtmaden	AgPbZn	-	-
16	Şarkışla	-	B	-	41	Delice	Cu	-	-
17	Savcun	-	-	L	42	İmranlı	Fe	-	-
18	Kızılcağışla	Cu	-	-	43	Maden	AgPbZn Cu Fe	-	-
19	Direkli	-	M	-	44	Kapıca	AgPbZn	-	-
20	Çarçır	-	K	-	45	Deredam	AgPbZn	-	-
21	Arslandoğmuş	Fe	-	-	46	Borular	Cu	-	-
22	İpsile	AgPbZn	-	L	47	Sucak	AgPbZn	-	-
23	Maden	Cu	-	-	48	Kurşunlukoy	AgPbZn	-	-
24	Çaykurt	Fe Cu	-	L	49	Şerefiye	-	B	-
25	Bahçecik	-	-	L	50	Gölcük	Cu	-	-

Madenler / Erzminen:	Kayaçlar / Gesteine	Kömür / Kohlen
Fe: Demir / Eisen Cu: Bakır / Kupfer AgPbZn: Gümüş-Kurşun-Çinko Silber-Blei-Zink	M: Mermer / Marmor B: Bazalt / Basalt K: Kalker / Kalkstein	L: Linyit / Lignite B: Bitüm Şisti / Bitumen

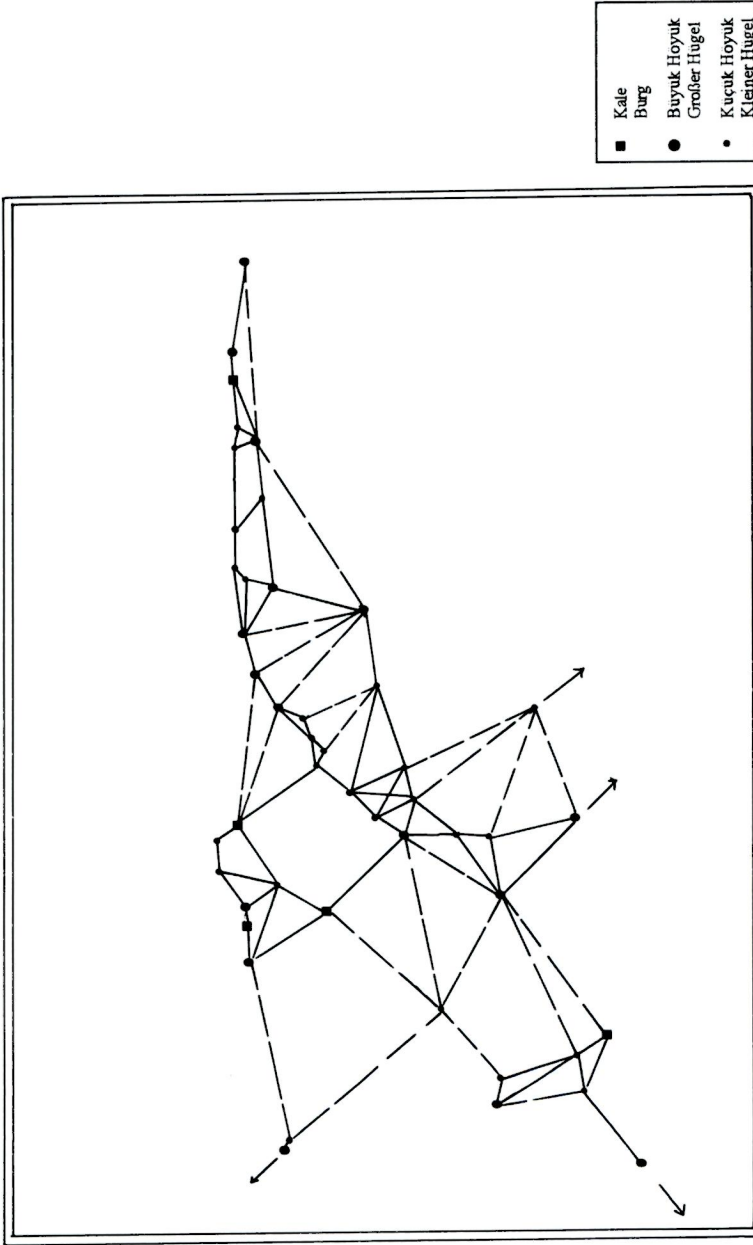
Harita 4 – 1992-1995 Yıllarında İncelenen Eski Yerleşmeler.

Karte 4 – 1992-1995 Begangene Alte Siedlungen.

Harita 5 – Eski Tunç Çağ yerleşmeleri.

Karte 5 – Frühbronzezeitliche Siedlungen.

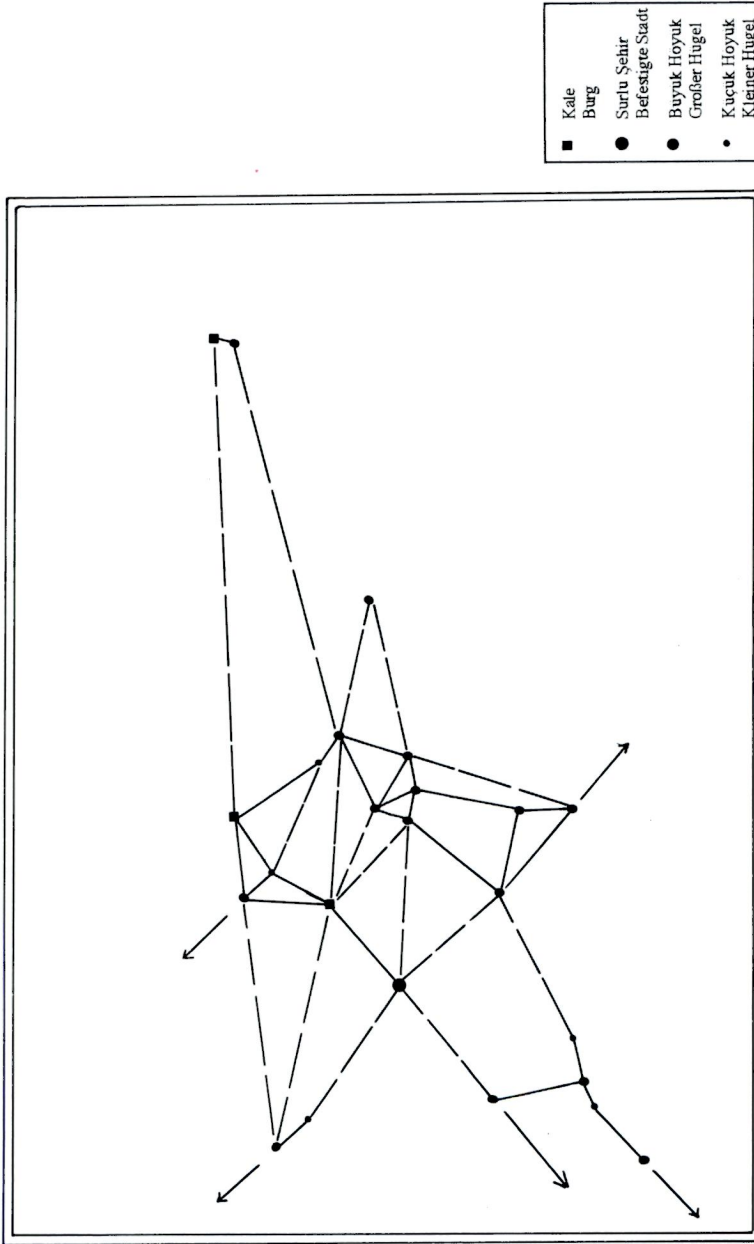
Şema 1 – Eski Tunç Çağı Yerleşmelerinin Olası Bağlantı Yolları.

Schema 1 – Mögliche Verbindungen der Frühbronzezeitlichen Siedlungen.

Harita 6 – Orta Tunç Çağı Yerleşmeleri.

Karte 6 – Mittelbronzezeitliche Siedlungen.

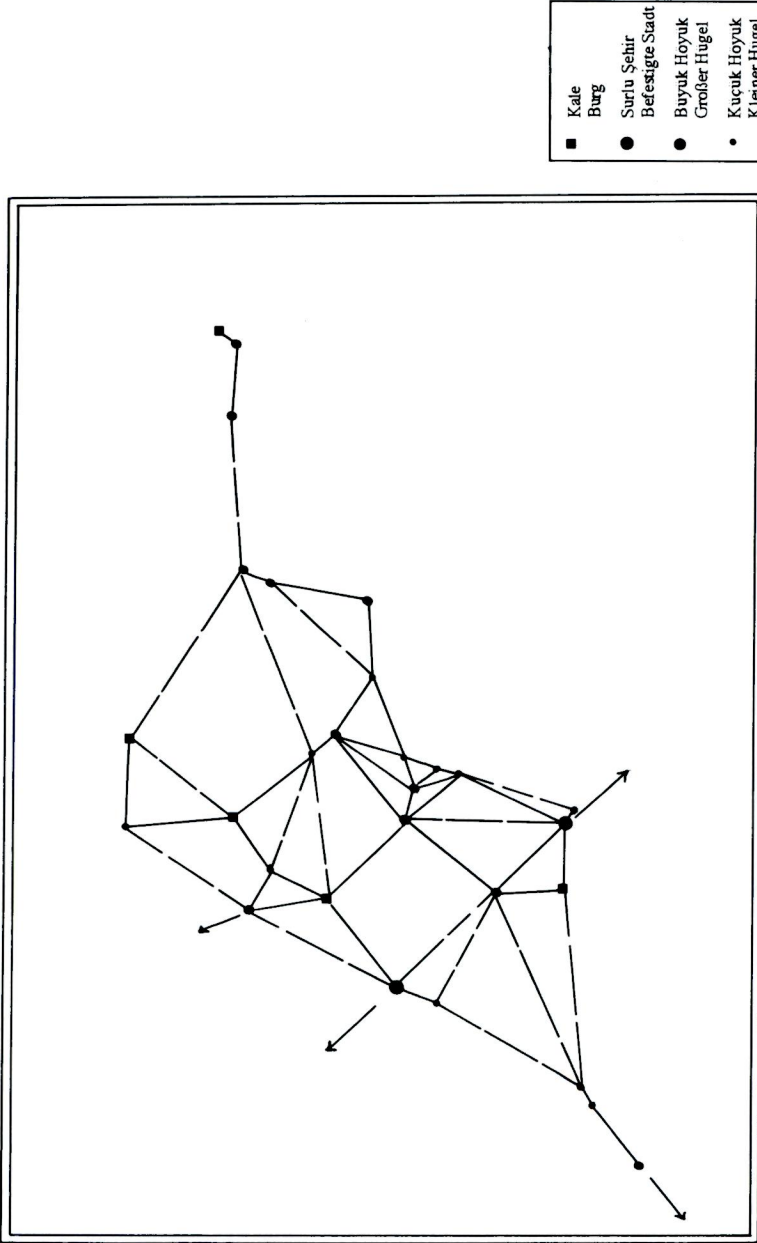
Şema 2 – Orta Tunç Çağı Yerleşmelerinin Olası Bağlantı Yolları.

Schema 2 – Mögliche Verbindungen der Mittelbronzezeitlichen Siedlungen.

Harita 7 – Geç Tunç Çağı Yerleşmeleri.

Karte 7 – Spätbronzezeitliche Siedlungen.

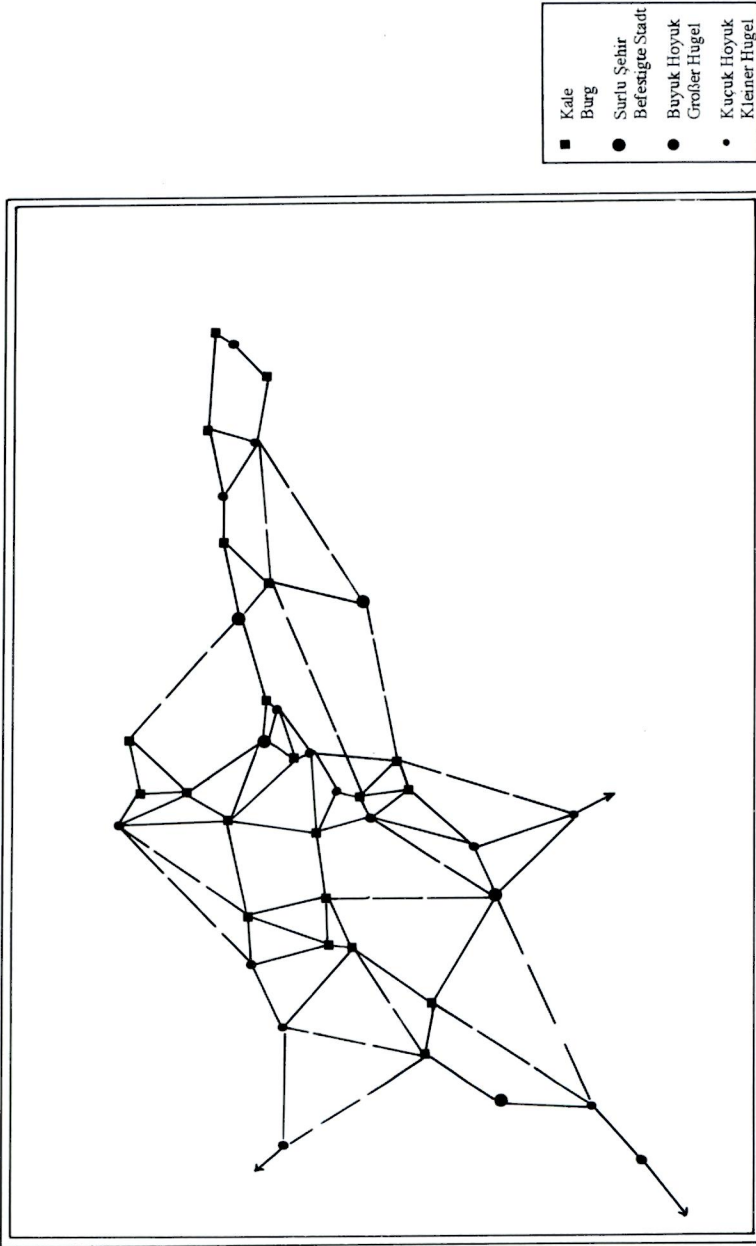
Şema 3 – Geç Tunç Çağı Yerleşmelerinin Olası Bağlantı Yolları.

Schema 3 – Mögliche Verbindungen der Spätbronzezeitlichen Siedlungen.

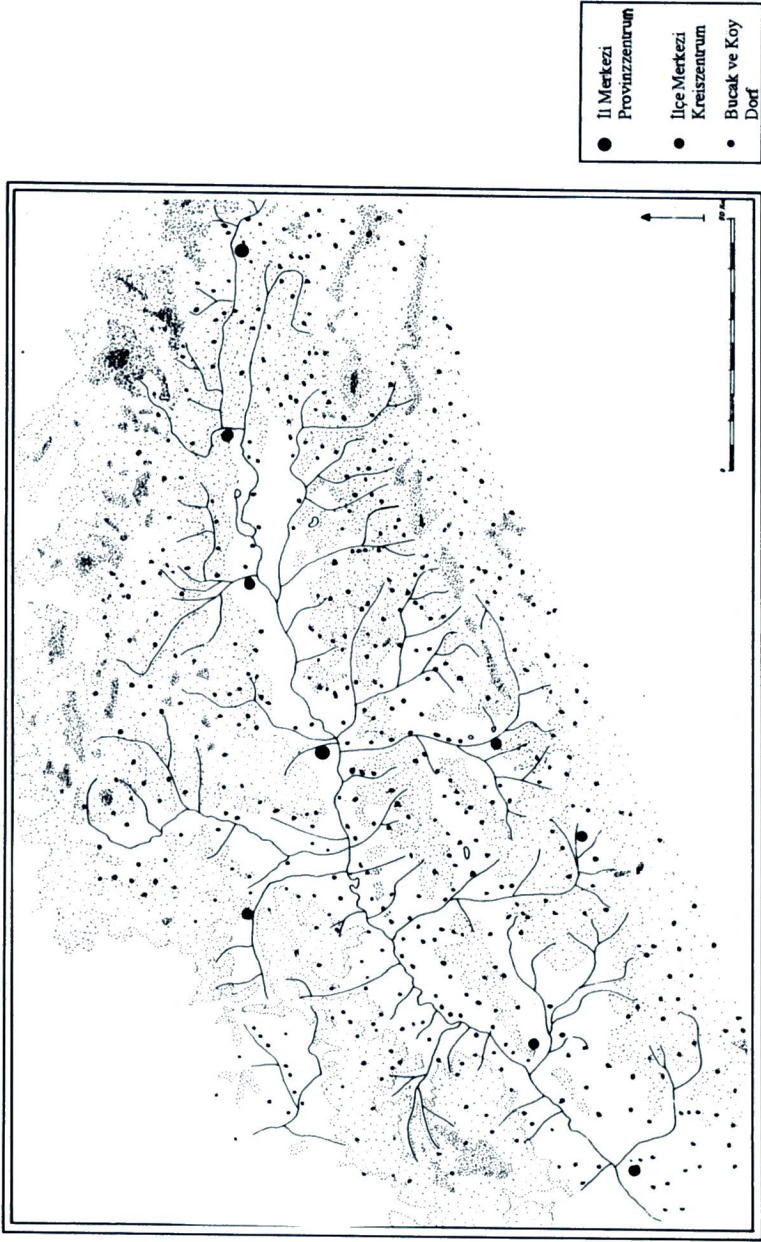
Harita 8 – Demirciag Yerleşmeleri.

Karte 8 – Eisenzeitliche Siedlungen.

Şema 4 – Demirciğ Yerleşmelerinin Olası Bağlantı Yolları.

Şema 4 – Demirciğ Yerleşmelerinin Olası Bağlantı Yolları.

Harita 9 - Modern Yerleşmelerin Dağılımı.

Karte 9 - Verteilung der Modernen Siedlungen.